

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Kesselová, Komunikačno-pragmatický status osobných zámen v súčasnej hovorenej komunikácii ■ V. Blanár, Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka

DISKUSIE A ROZHĽADY

I. Ripka, Poznámky o jazyku slovenskej tlače v USA na konci 19. storočia ■ K. Vužňáková, Doterajšie prístupy k lexikografickému spracovaniu slovotvorby

SPRÁVY A RECENZIE

Nový terminologický slovník elektronických médií. S. Ondrejovič

KRONIKA

Na osemdesiatku profesora Šimona Ondruša, J. Sabol ■ Súpis prác profesora Šimona Ondruša za roky 1995 – 2004 ■ Docent Emil Tvrdoň sedemdesiatročný. J. Bosák ■ Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1995 – 2004 ■ Herbert Galton (1917 – 2004). S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka,
Ján Sabol, Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. Kesselová, Komunikačno-pragmatický status osobných
zámen v súčasnej hovorenej komunikácii 129
V. Blánár, Nový pohľad do autorskej dielne Antona
Bernoláka 142

DISKUSIE A ROZHLADY

- I. Ripka, Poznámky o jazyku slovenskej tlače v USA
na konci 19. storočia 154
K. Vužňáková, Doterajšie prístupy k lexikografickému
spracovaniu slovtvorby 159

SPRÁVY A RECENZIE

- Nový terminologický slovník elektronických médií. S. On-
drejovič 174

KRONIKA

- Na osemdesiatku profesora Šimona Ondruša, J. Sabol 176
Súpis prác profesora Šimona Ondruša za roky 1995 – 2004 179
Docent Emil Tvrdoň sedemdesiatročný. J. Bosák 185
Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1995 – 2004 187
Herbert Galton (1917 – 2004). S. Ondrejovič 188

ROZLIČNOSTI

- O pôvode pozdravu *ahoj* a skratky *SOS*. L. Králik 191

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 70, 2005. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2005

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
70 – 2005

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP
SAP

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.

9. Literatúru uvádzať takto:

a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.

b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.

c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

Jana Kesselová

KOMUNIKAČNO-PRAGMATICKÝ STATUS OSOBNÝCH ZÁMEN V SÚČASNEJ HOVORENEJ KOMUNIKÁCI

KESSELOVÁ, J.: Communication-pragmatic status of personal pronouns in contemporary spoken communication. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 3, pp. 129 – 141. (Bratislava)

The more official and informative is the dialogue, the less explicit is auto-reference, i.e. the person of the speaker is identified by other means than pronoun *I*. There is also very close relation between the manner of auto-reference and the choice of the linguistic means, when we address the communicative partner. The analyses of the dialogue texts shows, that the more marked is explicit auto-reference, the more is the pronoun *You* used communicatively; the more implicit is auto-reference, the more marked is the need to use other means than *You*, when addressing the partner. The more official and informative is the dialogue, the pronouns that indicate the third person, absent in the dialogue, are used. Non-marked anaphoric reference is mostly used in such a cases. In the private communication there is mostly used cataphoric reference as the means of gradual precision of unprepared statement. The inference reference we regard as the specific one.

1. Zmyslom príspevku je parciálna sonda do komunikačnofunkčných vlastností osobných zámen v ústnom dorozumievaní, podmienenom osobitosťami komunikačnej situácie v širokom zmysle slova. K tomuto zameraniu príspevku nás priviedli dve okolnosti: po prvé, rozpor medzi vysokou komunikačnou zaťaženosťou zámen v ústnej forme komunikácie a lingvistickým výskumom orientovaným na ich fungovanie predovšetkým v písanom texte; po druhé, relevantnosť zámen z hľadiska pragmaticky zacieleného výskumu jazyka, v ktorom práve deicta patrí k bežne uznávaným a obligatórnym kapitolám lingvistickej pragmatiky (Hirschová, 2004, s. 3). Pritom na rozdiel od Morfológie slovenského jazyka (1966, s. 27) rovinu deiktických pomenovaní nestotožňujeme so zámenami, ale za deiktické považujeme všetky jazykové i mimojazykové prostriedky, ktoré sa vždy nanovo špecifikujú v konkrétnej komunikačnej situácii (okrem zámen sem radíme aj kategóriu slovesného času a osoby, príslovky priestorovej a časovej lokalizácie, gestá). Súčasne dodajme, že hoci sa deiktická povaha prisudzuje zámenám ako celku – vďaka tomu, že skutočnosť nepomenúvajú priamo, ale označujú ju ukazovaním alebo odkazovaním na ňu, a to z hľadiska hovoriaceho –

v jednotlivých zámenných subsystémoch sa deixa nerealizuje v rovnakej miere. Za deiktické jadro pokladáme osobné a ukazovacie zámená, v ktorých sa akt ukazovania alebo odkazovania realizuje v „čistej“ podobe, t. j. bez navrstvovania ďalších významových odtienkov interpretovateľných aj nezávisle od aktuálnej komunikačnej situácie (napríklad význam neurčitosti, ľubovoľnosti, rozmanitosti, pochybnosti v prípade neurčitých zámen, kvalitatívnosti alebo kvantitatívnosti pri vymedzovacích zámenách, apelu na odstránenie neurčitosti pri opytovacích zámenách).

2. Materiálovým východiskom nášho uvažovania sú zvukové záznamy a prepisy nahrávok bežnej hovorenej komunikácie v súkromí, zachytenej v rozličných mestách východného Slovenska, a záznamy verejne prístupnej komunikácie sprostredkovanou rozhlasom. Vytvorený korpus textov je prepisom hovorených komunikátov s celkovým rozsahom 195 minút. Jeho integrujúcou črtou je ústna forma komunikačnej realizácie v jedinom časovom úseku (komunikanti reagujú na repliky okamžite po ich odznení, medzi replikami nie je dlhší časový odstup); ostatné charakteristiky skúmaný korpus vnútorne rozrôzňujú. Komunikáciu medzi rodinnými príslušníkmi a priateľmi možno vymedziť konfiguráciou vlastností interpersonálnosť, súkromnosť, neoficiálnosť, nepripravenosť, spontánnosť, fatickosť, bezprostrednosť (v zmysle komunikácie tvárou v tvár i v zmysle tém rozhovoru, bezprostredne súvisiacich s každodenným životom účastníkov). Uviedli sme, že na charakter komunikácie vplyva komunikačná situácia v širokom zmysle slova, preto za ďalšie relevantné okolnosti priateľskej a rodinnej komunikácie pokladáme vizuálny kontakt všetkých účastníkov, ich vzájomnú a dlhodobú známosť, ktorá implikuje vysokú mieru spoločného skúsenostného, jazykového i situačného kontextu, ako aj sociálnu blízkosť účastníkov. Druhý typ analyzovaných textov predstavujú záznamy moderovaných dialógov z rozhlasového vysielania. Ide o konkretizáciu textového modelu vymedzeného vlastnosťami masovosť, oficiálnosť, pripravenosť, informačná nasýtenosť a sprostredkovanosť (týkajúca sa technickej i tematickej stránky komunikácie). Aj ďalšie okolnosti, v ktorých sa komunikácia sprostredkovaná rozhlasom odohráva, majú v porovnaní s rodinno-priateľským rozhovorom modifikovaný až protikladný charakter. Vizuálny kontakt a bezprostrednosť komunikácie sa týka len hovoriacich (ani to nie je nevyhnutná podmienka), prítomnosť poslucháčov spôsobuje otvorenosť komunikácie v priestore, neprediktabilnosť jej účastníkov a vzájomnú neznámosť. Miera spoločného skúsenostného, jazykového i situačného kontextu je diferencovaná (moderátor – aktívni účastníci rozhovoru – rozličné typy poslucháčov), sociálna vzdialenosť účastníkov veľká.

Vytvorený korpus teda obsahuje dva typy ústne realizovaných textov s komplementárnymi vlastnosťami. Kým protiklady interpersonálnosť – masovosť, oficiálnosť – neoficiálnosť, sprostredkovanosť – bezprostrednosť sa v zaznamenaných komunikátoch realizujú v „krajnej“ podobe, ostatné vlastnosti skôr oscilujú medzi

krajnými pólmi. Napríklad rodinno-priateľské rozhovory sú nepripravené, čo nevytvára očakávané témy sa účastníci dialógu môžu pripraviť vopred. Rozhlasové dialógy moderátora s účastníkmi sú vopred pripravené (rámcovo, tematicky), ale nie do podoby čítaného scenára, a teda umožňujú aj momentálnu komunikačnú aktivitu a kreativitu účastníkov a vždy sú do značnej miery neprediktabilné. V rodinnej komunikácii sa skôr naplňa potreba byť s niekým, potreba kladného prijatia okolím a pocit spolupatričnosti, teda viac kontaktová, vzťahová či emociogénna rovina komunikácie. Nezúčastnenému pozorovateľovi sa niektoré tematické bloky javia ako informačne vyprázdnené, bezobsažné hovorenie len preto, aby sa nemlčalo. Z hľadiska hovoriaceho rodinno-priateľský dialóg pravdepodobne nemá len čistú fatickú funkciu. Na ňu sa navrhuje komunikačný zámer podeliť sa o získané informácie a postoj k nim a konfrontovať vlastný myšlienkový svet so svetom iných. Naopak, v zaznamenaných rozhlasových dialógoch je zrejme dominancia informačnej funkcie (s viac či menej výraznou persuzívnou a inštruktívnou funkciou), pričom „komunikačná taktika“ moderátora súčasne smeruje k nadviazaniu a udržiavaniu kontaktu s hovoriacimi i s poslucháčmi, teda obsahuje i prvky fatickej komunikácie.

3. Predpokladali sme, že bezprostrednosť, vizuálny kontakt účastníkov a konsituácia rodinno-priateľskej komunikácie sa premietne do zvýšenej miery výskytu kontextovo senzitivných výrazov vrátane zámen; naopak sprostredkovanosť a konsituácia charakter rozhlasovej komunikácie sa prejaví v preferencii deskriptívnych výrazov¹. Analýza komunikačnej zaťaženia a funkcie zámen ukázala, že vlastnosti komunikačnej situácie sa vo frekvencii jazykových prostriedkov nereflektujú mechanicky. Z hľadiska výskytu zámen sú totiž oba typy komunikátov porovnateľné (v rodinnej komunikácii zámená tvoria 16 percent a v rozhlasovej komunikácii 15 percent všetkých slov). Rozdiely sú v komunikačnej realizácii jednotlivých zámených subsystemov a v mikrosystémoch centrálnych (t. j. komunikačne preferovaných) zámen. Na porovnanie uvádzame centrálny mikrosystém zámen, predstavujúci polovicu výskytov všetkých výpovedne realizovaných zámen:

- a) v rodinnej komunikácii: *ja – on – to, toto – ty – tam – ten, taký*;
- b) v rozhlasovom dialógu: *on – to – vy – ten, taký*.

3.1. Ak preferované zámená sledujeme z hľadiska ich komunikačnofunkčných vlastností, viac než zástupnosť plnovýznamových pomenovaní² vystupuje do popredia ich schopnosť reprezentovať zložky komunikačného aktu (*ja, ty, vy* – účastníci

¹ Podľa J. Dolníka (1999, s. 157) deskriptívne výrazy sú sémanticky senzitivné; relatívne ustálené deskriptívne významy jazykových výrazov sú doménu sémantického výskumu. Do oblasti pragmatického skúmania patria tie jazykové javy, ktoré sa vyznačujú takou kontextovou senzitivnosťou, že ich interpretácia je prvotne spätá s kontextovými faktormi.

² Tradične sa pri zámenách zdôrazňuje ich schopnosť byť (morfologickými) synonymami štyroch slovných druhov (Bajzíkova, 1988, 109). Ako však vyplynulo z analyzovaných textov, práve pri zámenách centrálnych mikrosystémov táto vlastnosť často ostáva nezrealizovaná.

komunikácie; *on* – neúčastník komunikácie; *to*, *toto* – predmet komunikácie; *ten*, *taký* – bližšia identifikácia predmetu komunikácie³; *tam* – odkaz na priestor, v ktorom alebo o ktorom sa komunikuje). Nemožno si nevšimnúť podobnosť oboch mikrosystémov s komunikačne preferovanými zámenami v konsituáčnom bezprostrednom dialógu detí mladšieho školského veku, t. j. 6- až 10-ročných (*ja – on – to – ty – tam – tu*). Na jednej strane, spoločné vlastnosti preferovaných mikrosystémov zámen v textoch s protikladnými situačnými charakteristikami a odlišným vekom i mentálnym stavom hovoriacich ukazujú na univerzálnosť personálnej, objektivej a priestorovej deixy, ktorej prostredníctvom hovoriaci (zo svojho hľadiska) zameriava pozornosť adresátov na jednotlivé zmyslami pozorovateľné stránky komunikačnej situácie. Z komunikačného hľadiska sú teda zámená prostriedkami na súvislé usúvzťažnenie hovoriaceho s okolitým svetom.

Na druhej strane, z modifikácií preferovaných mikrosystémov možno „vyčítať“ odlišnosti situačného kontextu, v ktorom komunikáty vznikli: hovoriaci na svoju prítomnosť v rozhlasovom dialógu odkazuje skôr implicitne, prostredníctvom slovesnej kategórie 1. osoby, než explicitným a sebaaprezentujúcim sa spôsobom s využitím zámena *ja*; väčšia sociálna vzdialenosť účastníkov komunikácie a masový adresát v rozhlasovom dialógu implikuje preferenciu plurálovej podoby zámena druhej osoby (*vy*); sprostredkovanosť komunikácie bez vizuálneho kontaktu hovoriacich a adresátov v rozhlasovom dialógu neumožňuje využívať zámená *tu*, *tam* v exoforickej funkcii.

3.2. Za porovnateľným kvantitatívnym výskytom zámen v dvoch typoch hovorených komunikátov sú výrazné kvalitatívne rozdiely v ich fungovaní. Detailnejšie sa zacielieme na to, ako sa osobitosti uvedených typov komunikátov premietajú do komunikačnofunkčných zvláštností subsystému osobných zámen, resp. do ich konkurencie a symbiózy s ostatnými prostriedkami sociálnej deixy. Za sociálnu deixu pokladáme spôsob výberu a kombinácie tých výrazových prostriedkov, ktoré slúžia na identifikáciu osôb, na nadväzovanie a udržiavanie komunikačného kontaktu a ktoré sú popritom odrazom sociálnych vzťahov medzi nimi (porov. Hirschová, 2004, s. 8 – 10). Sociálnu deixu v dialógu sledujeme cez prizmu osobných zámen, ktoré primárne odkazujú na účastníkov aj neúčastníkov dialógu, v súvislosti s gramatickou kategóriou slovesnej osoby, s vokatívom, s oslovovacím nominatívom, s vykaním a tykaním, s expresívnymi a neexpresívnymi podobami antropo-

³ Zaujímavé je, že ukazovacie zámená *ten*, *taký* v skutočnej ukazovacej funkcii, chápanej ako „bezprostredný vzťah zámena k predmetu objektívnej reality“ (Bajzíkova, 1988, s. 109) fungujú len okrajovo, v rozhlasovom dialógu vôbec. Primárne v oboch skúmaných textoch stoja zámená *ten*, *taký* pred apelatívami, pomenúvajúcimi celú triedu javov, pričom oživujú spoločný skúsenostný kontext hovoriaceho a adresáta a pomenovaný jav špecifikujú, konkretizujú a pripomínajú: *My len tú pec nebúrajme. (tú pec = pec v rodičovskom dome v Repášoch, o ktorej už bola reč) – Sú to práve tie psychické problémy, ktoré bývajú príčinou ochorenia. (tie psychické problémy = spomínané v predchádzajúcej časti dialógu)*. Systematický výklad funkcií slovenských ukazovacích zámen v súvislosti s kategóriou určenosti podala K. Buzássyová (1977, s. 60 – 132).

ným, s vôľovými citoslovcami, s kontaktoými časticami a s neverbálnymi kontaktoými prostriedkami. Subsystem osobných zámen s malým počtom prvkov implikuje vysoký stupeň štruktúrovanosti. Zo systémového hľadiska ho možno vymedziť pomocou dvoch protikladov: autoreferencia (odkazovanie na seba)⁴ – referencia (odkazovanie nie na seba); deiza účastníkov dialógu (*ja, ty; my, vy*) – deiza neúčastníkov dialógu (zámená tretej osoby). V živej komunikácii je tento relatívne jednoduchý systém mnohostranne modifikovaný. Niektoré doterajšie pozorovania osobných zámen v hovorení dialogickom texte možno rezumovať takto.

3.2.1. Čím je dialóg oficiálnejší a informatívnejší, tým je autoreferencia menej explicitná, t. j. osoba hovoriaceho sa identifikuje inými prostriedkami ako zámenom *ja*. V rozhlasovom dialógu predovšetkým prostredníctvom kategórie prvej osoby indikatívu (*vychádzam z predpokladu, že – chcem povedať*), prvej osoby kondicionálu (*je to naozaj človek, určitá esencia, ktorou by som sa snažil charakterizovať niektorých ľudí...*), pomocou posesívnych zámen (*moja skúsenosť je taká – objektom môjho záujmu – podľa môjho osobného názoru*), kategórie prvej osoby plurálu, ktorou sa hovoriaci začleňuje do okruhu osôb, ktoré reprezentuje (*kozmetické prípravky nie veľmi radíme, pretože pre dieťa je ideálne, ak poznáva vôňu svojej matky*). Krajným prípadom potlačenia autoreferencie je forma neosobného vyjadrovania (*teraz sa zdôrazňuje, že dieťa nemá byť 24 hodín odlúčené od matky – keď prídeme navštíviť dieťaťko domov, hodnotí sa aj reakcia po očkovaní, čo dieťaťko bolo očkované na novorodeneckom oddelení*), pričom z celkového jazykového a situačného kontextu je zrejmé, že neosobné vyjadrovanie je tiež formou prezentácie náhľadu hovoriaceho. Implicitnú autoreferenciu vysvetľujeme nielen ako prirodzený dôsledok flektívneho morfológického typu slovenčiny, ale aj ako prejav zdvorilej skromnosti hovoriacich strednej a staršej generácie v oficiálnej komunikácii.⁵ O to zaujímavejšie je sledovať, čím je motivovaná explicitná autoreferencia v tom istom type textov. V rozhlasovom dialógu sa zámeno *ja* takmer pravidelne objavuje v iniciálových výpovediach dlhších replík, a to v dvoch typoch komunikačných funkcií:

a) Zámeno *ja* sa spája so slovesami hovorenia a myslenia, resp. so synonymnými prostriedkami ako signál, že sa pri vyslovovaní názorov zintenzívňuje polemický tón dialógu (*ja si myslím – ja som v tomto smere proti – ja vidím situáciu tak, že – ja chcem dodať – ja si spomínam – ja osobne to vidím inak*); alebo

⁴ Autoreferenciu chápeme ako odkazovanie na hovoriaceho; referenciu ako odkazovanie na svet (Madecki, 2002, s. 244).

⁵ Súčasným vysokoškolským študentom učiteľstva a manažmentu sme predložili autentický záznam rozhlasovej komunikácie, do ktorého sme v replikách predstavujúcich náhľad hovoriaceho doplnili zámeno *ja*. Takýto spôsob sebaaprezentácie študenti nepocítovali ako porušenie princípu zdvorilosti; práve naopak, implicitnú sebaaprezentáciu pokladajú nie za zdvorilú skromnosť, ale za skromnosť zbytočnú. Spomedzi uvedených prostriedkov sa im ako najmenej prítážlivý javí autorský plurál skromnosti, ktorý hodnotia ako „skrývanie sa za názor iných“.

b) je iníciaľovým prvkom dlhšej naratívnej repliky, spravidla s konštrukciou *ja – keď* (*ja keď som teraz prichádzala k vám... – ja keď som pozorovala pani Jazmínu... – ja keď som bola na jednej návšteve... – ja si spomínam, keď som mala prvé dieťa*).⁶

Hoci, ako je známe, v slovenčine nie je používanie osobného zámena na identifikáciu osoby obligatórne, v rodinno-priateľskej komunikácii je zámeno *ja* dominantným prvkom zámenného subsystému. To implikuje otázku, aké zábery vedú hovoriaceho v súkromnej komunikácii k explicitnej autoreferencii. Zvýšená frekvencia zámena *ja* je predovšetkým súčasťou:

a) sebaaprezenačnej stratégie dominantného účastníka komunikácie (nositeľa tendencie k asymetrickeosti dialógu), pričom frekvencia zámena *ja* je v priamoúmernom vzťahu s frekvenciou vstupov do dialógu a s dĺžkou replík;

b) repliky zdôrazňujúcej odlišnosť postojov hovoriaceho od názorov ostatných účastníkov komunikácie (*ja chcem, aby sa koláče ponosili už v piatok – ja osobne ju viem pochopiť*);

c) obrannej reakcie po výčitke (*Ako to, že dve otázky nemáš? – Ja som ako mala vedieť, čo on tam chce, ja ani v poznámkach nič nemám.*);

d) vyjadrenia váhania, neistoty, pochybnosti, rozpakov (*čo ja viem – ja už som si poplietla – ja už zabúdam – ja nemožem z toho vyjsť, no ta ja viem? – ja som žila v tom, že... – kedy totu tortu, ja neznam*);

e) repliky uisťujúcej adresáta o (ne)vykonaní činnosti (zámeno *ja* v kombinácii s akčným slovesom funguje ako prostriedok istotnej modality):

A: *To bude asi veľa, tých koláčov myslím.*

B: *Ja už nebudem odvolávať.* (porov.: *Už nebudem odvolávať*).

A: *A nejaký darček nám ešte treba.*

B: *Ja kúpim, sa nemusíte starať.* (porov.: *Kúpim, sa nemusíte starať*).

Spoločným menovateľom lexikálneho vyjadrenia zámena *ja* sú činitele pragmatické (komunikačná funkcia nesúhlasu, obrany, váhania, uistenia) až psychologické (objavuje sa v tých miestach dialógu, ktoré sa dotýkajú citu sebahodnotenia a potreby kladného prijatia okolím). Dodajme, že spomínaná sebaaprezenačná stratégia je v komplexnom vzťahu s psychickou potrebou prežívať pocit spolupatričnosti, pocit, že „niekam patrí“ (porov. Maslovovu hierarchiu potrieb, cit. podľa Birkenbihlovej, 1999, s. 53). Na rozdiel od detí mladšieho školského veku, ktoré sebaaprezenáciu priltmujú len zriedkavo, a teda aj pri vyjadrení spolupatričnosti preferujú syntaktické konštrukcie *ja a x*, neskôr *ja s x* pred plurálovým tvarom *my* (Kesselová, 2003), v ro-

⁶ Konštrukcia *ja – keď* je typickým prostriedkom výstavy aj v naratívnych replikách detí mladšieho školského veku: *Ja keď sme bývali u babky, som sa tam hral na dvore... – Ja keď sme išli s ockom na Lysú...* (Kesselová, 2003).

dinnej komunikácii dospelých sa začleňovanie hovoriaceho do sociálnych skupín rozličnej šírky uplatňuje výraznejšie. Identifikácia zámena *my* je ponechaná zväčša na inferenciu hovoriacich, pretože zámeno *my* v dialógu dospelých do koreferenčných vzťahov s pomenovaním osôb nevstupuje. Zámenom *my* sa hovoriaci identifikuje so sociálnymi skupinami rozličného rozsahu – od najbližšej rodiny, členov domácnosti, kolegov na pracovisku cez všetkých aktuálne prítomných členov komunikačnej skupiny až po celú generáciu (v replikách vekovo najstarších komunikantov: – *mladým by netrebalo nič, len kušičko ich nahnať do roboty, ta my by ich dali do poriadku*); resp. zámeno *my* má gnómickú platnosť (*my = ľudia; ta my len tak musíme žiť, jak sa da*).

Predsa však tvrdenie, že použitie zámen 1. osoby nikdy nie je výsledkom pronominalizácie a že vzťah medzi zámenami 1. osoby a nezámenným substantívom je disjunktný (Komárek, 1978, s. 54) naráža na obmedzenia súvisiace s úsilím hovoriaceho dosiahnuť čo najvyšší stupeň porozumenia medzi ním a adresátom. Pri zámene *my* sa koreferenčný vzťah zámeno – pomenovanie osôb, teda vysoká miera explicitnosti, realizuje v reči dospelého orientovanej na dieťa⁷ (*si dačo dobré kúpime, pod', pôjdeme len my dve, Peťka a mamka – neplač, my si teraz budeme kresliť, Lucka s fixkou a mamka s ceruzkou*). Zámeno *ja* vstupuje do koreferenčných vzťahov s propriom, prípadne aj s apelatívom v iniciálovej predstavovacej replike moderátora rozhlasového dialógu:

Moderátor: *V bežnom výtvarnom živote sa dizajnérska a voľná tvorba veľmi nekamarátia, jedna je príliš nepraktická a druhá sa vraj nedokáže odlepiť od zeme a vzlietnuť k mystériu ducha. Na partnerstvo olejomalieb a sedačiek, abstraktnej plastiky a mís na ovocie som sa spýtal vystavujúceho výtvarníka Stanislava Socháňa. Nie je výber obrazu podľa farby sedačky pre umenie dehonestujúci?*

Účastník dialógu: *No ja vychádzam z predpokladu, že ak niekto sa rozhodne zavesiť výtvarné dielo do interiéru, ktorý obýva...*

Ak sa na rozhlasovom dialógu zúčastňuje viacero účastníkov, koreferenčné vzťahy zámena *ja* s pomenovaniami osôb sa aktualizujú pri zmene hovoriaceho. V opačnom prípade je identifikácia hovoriacich pre poslucháča sťažená:

Moderátorka: *Pani Jazmína, na koho sa Filipko podobá? Na vás či na manželku? Dá sa to vôbec povedať, keď je takýto strašne útlý, malinký?*

Jazmína: *Ja myslím, že ešte nie, zatiaľ. Vracia, že na mňa. Ale ešte nie, možno neskôr.*

Moderátorka: *Tak toto sa Filipkovi, pani doktorka, nepáči.*

Lekárka: *Ja myslím, že to je len také som tuná a nepáči sa mi, čo so mnou robíte, asi, že? On si môže svoju nepohodu ukázať len tak, že si poplačká...*

⁷ K termínu reč dospelého orientovaná na dieťa pozri Slančová, 1999.

Podľa nášho názoru tvrdenie, že „pri osobnom zámene *ja* v anaforickej pozícii jedinečným denotátorom, ku ktorému je zámeno *ja* v koreferenčnom vzťahu, je expedient textu, ale v gramatickej štruktúre základnej textovej jednotky sa nedá osobné zámeno *ja* nahradiť podstatným menom“ (Dolník – Bajzíkova, 1998, s. 36) sa vzťahuje na dialóg, v ktorom sa účastníci poznajú a sú v bezprostrednom kontakte. V sprostredkovanej komunikácii neznámych účastníkov dialógu je koreferenčný vzťah zámena *ja* a substantíva podmienkou na pochopenie zmyslu dialógu.

3.2.2. So spôsobom autoreferencie veľmi úzko súvisí i výber jazykových prostriedkov, ktorými sa obraciame na partnera dialógu. Analýza dialogických textov ukazuje, že čím výraznejšia je explicitná autoreferencia, tým viac je komunikačne zaťažené zámeno *ty*; čím viac je autoreferencia implicitná, tým výraznejšia je komunikačná potreba obracať sa na partnera dialógu inými prostriedkami než zámenom *ty*.

Prítomnosť zámena *ty* v komunikačnom centre osobných zámen rodinnej komunikácie podporujú dva činitele:

a) štruktúrne dôvody súvisiace so syntaktickou výstavbou eliptických výpovedí, v ktorých má zámeno *ty* obligatórny charakter (*a čo ty? – ty koľko? – a ty ako? – ty si ale – aj ty! – ja dvesto, ty tristo – ja tebe a ty mne*);

b) pragmatické dôvody súvisiace s jednoznačnou identifikáciou adresáta vo viacčlennej skupine účastníkov dialógu a s nadväzovaním kontaktu s ním. Zaujímavé je, že komunikanti preferujú skôr kombináciu zámena *ty* s vizuálnym kontaktom s adresátom, s vôľovými citoslovcami (*aha*) a s desémantizovanými slovesami s kontaktovou funkciou (*počúvaj, počuj, pozri, vieš čo, predstav si*) než oslovenie. Kombináciu zámena *ty* s oslovením pozorujeme ako výraz zvýšenej naliehavosti vo výzvach adresáta na neverbálnu činnosť, pričom vokatív v skúmanom materiáli z východoslovenského prostredia výrazne prevláda nad oslovovacím nominatívom (*Leni, ta ty už sa tiež musíš vydať. – Luci, ty len nezabudni ten papierik, vieš, toto od tety vybrať. – Marien, ty ideš kávu robiť, ne? – Silvi, ta ty len ber starú bundu riflónu a ne totu, no! – Boženko, sa už ty netrap. – Ďoďu, ty pod' tu!*). Oslovenie namiesto zámena *ty* pozorujeme len ako súčasť individuálneho komunikačného štýlu, príp. prejav empatie (repliky toho istého hovoriaceho: *Jož, ta šak tak, Božen, teraz ťažko. – To nič, Božen, že velikanske, i take možu byť. – Božen, sa netrap, netreba*).

V reči dospelých orientovanej na dieťa sme oslovenie dieťaťa, ktoré je prítomné v komunikačnej skupine dospelých, zaregistrovali výlučne vo výpovediach s komunikačnou funkciou príkazu a zákazu (*Janka, a už teraz, a už, už, už bude bitka! – Miško, prestaň! – Peťa, počúvaj tu, keď si chorá, musíš brať lieky, aby si bola zdravá. Chceš byť zdravučká?*) alebo v ritualizovaných replikách, ktorými dospelý nadväzuje kontakt s dieťaťom (*Janka, aká vyrastieš? – Janka, koľko máš ročkov?*).

Špecifické využitie zámena *ty* predstavujú výpovede dospelých s komunikačnou funkciou nesúhlasu až výčitky, zamerané na detského príjemcu (*Domček má pusu? Ty! – Také maličké okno? Ty! – Kde kreslíš ten komín? Ty!*).

Kým v rodinnej komunikácii je kombinácia zámena *ty* s oslovením výrazom zvýšenej naliehavosti výzvy, v rozhlasovom dialógu je kombinácia zámena *vy* s oslovením odrazom väčšej sociálnej vzdialenosti medzi komunikantmi a zdvorilosti, ale aj nevyhnutným prostriedkom identifikácie adresáta pre poslucháča, zvlášť v situáciách s väčším počtom komunikatnov (*A vy, pani Jazmína, ste ho kúpali celkom sama? – Takže podľa vás, pani doktorka, v začiatočnom štádiu pacient necíti nijakú bolesť*). Inými slovami, v bezprostrednej komunikácii známych blízkych osôb zámeno *ty* vstupuje spravidla do koreferenčného vzťahu s adresátom (teda vlastnosť zámen odkazovať na plnovýznamové pomenovanie sa v takom prípade nerealizuje); v sprostredkovanej rozhlasovej komunikácii zámeno *vy* vstupuje do koreferenčných vzťahov s oslovením alebo s menom, titulom, pomenovaním spoločenského statusu a pod. (*Ako sa správajú zákazníci pri výbere obrazov, som sa spýtal organizátora výstavy Marka Škripeňa. Vy prichádzate do kontaktu aj s klientami. Vedia, čo chcú? – Čo poviete na malého Filipa? Vy ste teraz už stará mama. – Na dôležitosť dojčenia pre zdravie dieťaťa sa opýtam vás, pani doktorka.*). Ak sa koreferenčný vzťah zámena *vy* (resp. slovesnej osoby) a pomenovania osoby nerealizuje, je identifikácia hovoriaceho pre poslucháča rozhlasového dialógu s väčším počtom účastníkov sťažená a apercepcia zmyslu komunikácie môže byť oslabená (najmä, ak sa nerealizuje ani koreferenčný vzťah zámena *ja* a pomenovania osoby). Teda kým koreferenčný vzťah zámena *ty* a oslovenia má v bezprostrednej komunikácii persuzívnu motiváciu, v sprostredkovanej komunikácii je koreferencia zámena *vy* a pomenovania osoby z hľadiska poslucháča podmienkou zrozumiteľnosti textu.

3.2.3. Komunikačnofunkčné vlastnosti zámen tretej osoby sa výrazne diferencujú v závislosti od typu dialógu. Čím je dialóg oficiálnejší a informatívnejší, tým viac platí, že zámena tretej osoby odkazujú na osoby, ktoré sa na dialógu nezúčastňujú, a tým výraznejšie sa uplatňuje bezpríznačné anaforické odkazovanie. Narušenie týchto dvoch tendencií sme v rozhlasovom dialógu zaznamenali v dvoch prípadoch:

a) Ak medzi zúčastnenými osobami bolo počas rozhovoru prítomné nehovoriace dieťa. V odkazovaní naň pozorujeme posun od deminutívnych podôb rodného mena cez apelatívum až po zámeno *on* (postupnosť replík v tom istom dialógu: *Je teda zdravý Filipko? – Môžeme sa pozrieť na malého Filipka? – Takže toto je ten krásny Filip. – Dieťaťko spokojné, ako má byť. – Dieťa je pekné, zdravé, čisté... – Takže on je spokojný. – Takže on už teraz má pomaly tie tri týždne, takže on už bude vedieť, keď ho chyti maminka, je to iné chytenie, ako keď niektorý z tých náhradníkov, čo tuná v dome je*);

b) Anaforické odkazovanie sa oslabuje v replikách moderátorov v kontakto-
vých typoch relácií s bezprostrednou reakciou na repliky poslucháčov. Kataforické
odkazovanie je prejavom uvoľnenej vetnej stavby a postupného spresňovania výpo-
vede v nepripravenom prehovore, nejde o zámerný výber príznačného nadväzova-
nia (*V ideálnej predstave mal by si tie vaše diela vyberať s tým, že **ho** oslovia, toho
príjemcu myslím.*). V rozhlasovom dialógu však tento spôsob odkazovania zámena
tretej osoby býva prostriedkom sociálnej deixy len výnimočne, skôr sa uplatňuje
v odkazovaní na pomenovania vecí a zvierat (*No ale čo ak si **ho** nebudeme vedieť
postaviť, ten **stan**? – Tak to by najlepšie bolo sa **mu** vyhnúť, myslím **kliešťovi**.)*

Na druhej strane, čím je dialóg súkromnejší a viac fatický, tým viac zámená
tretej osoby odkazujú na prítomné osoby, teda fungujú aj vo svojej pôvodnej ukazo-
vacej funkcii (Krajčovič, 1988, s. 120). V komunikácii detí tento spôsob označova-
nia zúčastnených osôb signalizuje negatívny postoj hovoriaceho k adresátovi (*On sa
s nami nehrá!*), v komunikácii dospelých – napriek tomu, že ide o porušenie princípu
zdvorilosti – je častým prostriedkom označovania prítomných osôb bez zrejmeho
vyjadrenia postoja.

B: *A čo, už bývaš dakde?*

A: *Ne, teraz máme skúšky, ráno idem, večer sa vrátim.*

B: *Bo jedna znama by vzala na privat dakoho, v Malom Šariši.*

A (obracia sa na C): *Možem mať dajaký privat v Malom Šariši.*

B (obracia sa na C): *Ta som **jej** (=osoba A, zúčastnená na dialógu) hovorila, že
by tam mohla bývať.*

V porovnaní s rozhlasovým dialógom sa v rodinno-priateľskej komunikácii
v oveľa výraznejšej miere uplatňuje kataforické odkazovanie pri identifikácii osôb
(***Jej** treba povedať počet, **ona** musí vedieť počet, **Jevočínová**. – A **ona** jak by chcela,
Silvika? – Ja **jej** ešte zavolám, **Pet'ovej** mame. – **Ona** vie, koľko treba, **moja** sestra,
ona už robila).*

Špecifickým typom odkazovania v súkromnom dialógu je tzv. inferenčné odka-
zovanie. Vymedzujeme ho ako typ odkazovania, v ktorom explicitne vyjadrený vý-
raz, na ktorý sa odkazuje zámenom, chýba a adresát si „medzeru“ vyplní vlastným
usudzovaním, založeným na bežnej skúsenosti, situácii a texte:

A: *Jak zápočtovka?*

B: *Z desiatich otázok osem mám, dve nemám nič.*

A: *Jak to, že dve nemáš nič?*

B: *Ja viem, čo on tam chcel? (on = učiteľ)*

A: *Nemáme sviatok, nemajú ho ani rimokatolíci, takže neni to uznané cirkvou.*

B: *Tak, tak povedal, on ráno povedal, že to neni štátny sviatok (on = kňaz)*

Za osobitný prejav inferenčného odkazovania možno podľa našej mienky pokladať synekdochické odkazovanie, v ktorom si adresát na základe pomenovania časti vyvodzuje predstavu celku. Synekdochické odkazovanie sme zaznamenali v dvoch kontextových konkretizáciách:

a) Z vlastného mena osoby sa usudzuje na celú rodinu, do ktorej pomenovaná osoba patrí:

A: *To s tebou chodil ten chlapec, hm, **Gajdoš**, Lenka, s tebou či s Luckou?*

B: *S Luciou, ešte na prvý stupeň.*

A: *No, no, no, na prvý, čo mu brat zomrel taký trojročný, ta on s tebou chodil. No ta takého **oni** majú tiež veľkého chlapca a **oni** sa teraz odsťahovali... (oni = Gajdošovci)*

b) Zo skupinového antroponyma si adresát vyvodzuje predstavu celej triedy príslušníkov istej skupiny (aj tým sa potvrdzuje prechodný charakter skupinových antroponym medzi apelatívami a propriami):

A: *Jój, keď idú vonku, ta majú vonku Cigána, Janka si všimla, že **Cigán**.*

B: *Pri plote, pri plote, no ta tam **oni** bývajú a prechádzajú, oj, tam ich jest a bordel' robia ne taky. (oni = Cigáni)*

Za prejav inferenčného odkazovania pokladáme aj koreferenciu plurálovej podoby zámena a hromadného substantíva, t. j. substantíva, v ktorého podstate je nesúlady formy a významu gramatickej kategórie čísla (význam mnohosti sa pri kolektívach vyjadruje formou singuláru). Využitie hromadných substantív v súkromnej komunikácii je zriedkavé, pričom na substantívum s významom mnohosti hovoriaci odkazuje zámenom s plurálovou formou (*by trebalo, žeby **mládež** mala robotu, bo **im** sa potom nechce robiť, **oni** nevedia, to my by **ich** dali do poriadku; oni = mladí ľudia, mládež*).

Napokon, prípadom nesúlady medzi singulárom mena a plurálom zámena je i tzv. onikanie. Podľa M. Hirschovej (2004, s. 9) je onikanie v súčasnej češtine historizmom a jeho použitie je silno príznakové a obmedzené, napr. na oblasť anekdot. V súkromnej komunikácii na východnom Slovensku je stále živou súčasťou rozhovorov o najstarších členoch rodiny:

A: ***Baba** z Olšavky včera mali narodeniny, ta sme tam zašli, kupili sme tri kvitky i dezert.*

B: *I kvitky?*

A: *Joj, a čo zobereš? Kúpiš **im** flášku?*

B: *A zavolali ste **im**?*

A: *Ne, prekvapili sme **ich**.*

4. Uzatvárame. V štúdiu sme sledovali komunikačnofunkčné vlastnosti osobných zámen v súvzťažnosti a v konkurencii s inými prostriedkami sociálnej deixy

v dvoch typoch dialógu (rozhlasový a rodinno-priateľský). Je známe, že osobné zámeno ako ukazovateľ gramatického významu slovesnej osoby v slovenčine nie je obligatórne. Zaujímalo nás preto, aké pragmatické zámery komunikantov vedú k tomu, že polovicu všetkých výpovedne realizovaných zámen v hovorenej komunikácii predstavujú práve osobné zámená. Relatívne jednoduchý systém osobných zámen sa komunikačne modifikuje v závislosti od vlastností textového modelu (oficiálnosť – neoficiálnosť, verejnosť – súkromnosť, sprostredkovanosť – bezprostrednosť, sociálna vzdialenosť – sociálna blízkosť hovoriacich, informatívnosť – fatickosť a pod.), ktoré spôsobujú súlad vo výbere prostriedkov sociálnej deixy. Čím výraznejšie sa v komunikácii realizujú ľavé členy uvedených binárnych opozícií, tým je autoreferencia viac implicitná, tým viac je adresát identifikovaný inými prostriedkami ako zámenom *ty*, tým výraznejšie zámená tretej osoby odkazujú na neúčastníkov dialógu, a to anaforickým odkazovaním. Na druhej strane, čím vyšší je stupeň realizácie pravých členov protikladu, tým je autoreferencia explicitnejšia, tým viac je adresát identifikovaný zámenom *ty* a tým viac zámená tretej osoby odkazujú aj na prítomné osoby, na neprítomné osoby najmä kataforickým odkazovaním. V súkromnej komunikácii sa uplatňuje i špecifický typ inferenčného odkazovania.

Ďalším výsledkom analýzy komunikačnofunkčných vlastností osobných zámen v ústnom dorozumievaní je „prehodnotenie“ koreferenčných vzťahov osobných zámen s pomenovaniami osôb. Vzťah medzi zámenami 1. a 2. osoby a pomenovaniami osôb sa hodnotí ako disjunktný, kým vzťah medzi zámenami 3. osoby a pomenovaniami osôb ako alternatívny (Komárek, 1978, s. 54). V rozhlasovej komunikácii je aj vzťah medzi zámenami 1. a 2. osoby a pomenovaniami osôb alternatívny (z dôvodu zrozumiteľnosti pre poslucháča) a v rodinno-priateľskej komunikácii vzťah zámen 3. osoby a pomenovaní osôb býva aj disjunktný (keď osobné zámená majú ukazovaciu funkciu). Rozdiely medzi zámenami odkazujúcimi na účastníkov dialógu na jednej strane a neúčastníkov dialógu na strane druhej nie sú z komunikačného hľadiska také ostré, ako sa uvádza pri systémovom opise zámen.

Literatúra

- BIRKENBIHLOVÁ, Vera F.: Umenie komunikácie. Bratislava: Aktuell 1999. 320 s.
BUZÁSSYOVÁ, Klára: Kategória určenosti v maďarčine a v slovenčine. In: Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny. Red. F. Síma. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 60 – 132.
DOLNÍK, Ján: Základy lingvistiky. Bratislava: Stimul 1999. 228 s.
DOLNÍK, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1998. 134 s.
HIRSCHOVÁ, Milada: Obecná pragmatika a pragmatika češtiny. In: Slovo a slovesnosť, 2004, roč. 65, s. 3 – 15.
KESSELOVÁ, Jana: Morfológia v komunikácii detí. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová 2003. 149 s.

- KOMÁREK, Miroslav: Příspěvky k české morfologii. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978. 132 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s.118 – 120.
- MADECKI, Roman: Osobní zájmena jako prostředky aktualizace diskurzu. In: Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání. Sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů. Olomouc: Filozofická fakulta PU 2002, s. 244 – 247.
- Morfológia slovenského jazyka. Red.: J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 109 – 124.
- SLANČOVÁ, Daniela: Reč authority a lásky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1999. 278 s.

NOVÝ POHĽAD DO AUTORSKEJ DIELNE ANTONA BERNOLÁKA

BLANÁR, V.: New View of the Anton Bernolak's Workshop. Slovenská reč, 70, 2005, No. 3, pp. 142 – 158. (Bratislava)

Author of this paper compares the basic grammar school-books of the Theresian epoch written by P. Doležal, F. A. Schlögel and V. J. Rosa with Bernolak's writing *Grammatica Slavica* to measure Bernolak's inspiration by the works of mentioned authors and his own contribution.

1. Keď chceme nazrieť do autorskej dielne prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny, treba sledovať, ako sa vytvárala koncepcia Bernolákovej preskriptívnej kodifikácie. Osobitnú pozornosť zasluhuje otázka postojov Bernoláka k cudzej odbornej literatúre. Tejto problematike sa už venovalo nemálo pozornosti, ale nové výskumy stavajú otázku sčasti do nového svetla.

Postojom Antona Bernoláka k cudzej odbornej literatúre sa dôkladne zaoberali J. Stanislav (1941: Dizertácia a Ortografia z r. 1787) a K. Habovštiaková (1968: Prameny celej Bernolákovej Gramatiky slovenskej (GS) a Slovára). Spôsobom využívania poznatkov zo súvislej odbornej literatúry sa Bernolák ukazuje ako filológ prelomového obdobia (pozri aj Pauliny, 1964). Popri vedecky presnom citovaní použitej literatúry sa na mnohých miestach stretáme s doslovným preberaním formulácií i príkladov. J. Stanislav pokladá Bernoláka za „duchovného žiaka najprv V. F. Durycha a potom Pavla Doležala; u nich sa vzdelal a o nich sa najviac opierať“. O Bernolákovej Ortografii slovenského jazyka hovorí, že je zväčša prepísaná z Doležalovej Gramatiky (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746) a z Přejvodu ku Dobropjesebnosti (1780). Uvedení autori (ako aj iní bádatelia, napr. E. Jóna, J. M. Kirschbaum, Ľ. Ďurovič, I. Kotulič) nepoznali tereziánsky vzor osnovy Bernolákovej Gramatiky slovenskej (1790). Nemecký slavista Helmut Keipert sa na širokej slavistickej základni zaoberal otázkou, aké dôsledky mala tereziánska školská reforma v Rakúskej monarchii pre Slovanov na poli jazykovom. Ukázal, že do okruhu tereziánskych školských učebníc patrila aj Bernolákova Ortografia z r. 1787 a *Grammatica Slavica* (1790; GS). Pre školskú výučbu nemčiny v mnohonárodnostnej Rakúskej monarchii zohrala výnimočnú úlohu príručka *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre* (Viedeň, 1779). Prevdopodobným autorom (alebo aspoň iniciátorom) tohto vydaného diela bol opäť Johann Ignaz von Felbiger. H. Keipert ďalej zistil, že Bernolákova Gramatika sa neopiera o nemeckú verziu *Verbesserte Anleitung*, ale o jej latinské spracovanie, ktoré uverejnil v r. 1786 v Štajerskom Hradci Franciscus Antonius Schlögel: *Grammatica Germanica* (GG) (porov. Keipert, 1991 a 1993). V sloven-

skej jazykovede – ako pripomína H. Keipert – ostal nepovšimnutý údaj V. Vážneho (Bratislava, 1936), že trnavské tlač z r. 1780 *Přjwod ku dobromluwnosti...*, *Přjwod ku dobropjsebnosti...* a *Čtři gruntovní tabule...* sú vypracované podľa Gelbigerovej metodickéj knihy, ktorá vyšla po česky v Prahe. Dôležitý Vážneho údaj obchádza aj I. Kotulič v článku venovanom týmto tlačiam (Kotulič, 1983) a aj Ľ. Ďurovič (1993). H. Keipert vyslovuje predpoklad, že po dôkladnom porovnaní týchto metodických príručiek s príslušnou slovanskou paralelou sa ukáže, ako sa v nich spája mechanické preberanie a napodobovanie s tvorivou adaptáciou a ďalším rozvíjaním na potreby príslušného jazyka.

1.1. Cieľom Bernolákovho rozsiahleho jazykovedného diela bola kodifikácia spisovnej slovenčiny. Pretože išlo o prvú, tzv. preskriptívnu kodifikáciu (k termínu p. Guttschmidt, 1988), bolo treba vymedziť a formulovať pravopisné, výslovnostné, gramatické a lexikálne zásady kodifikovaného spisovného útvaru. Vlastný cieľ Bernolákovho historického činu spočíval v postihnutí noriem kultúrnej západnej slovenčiny južného typu. Bernolák sa oprel o živú reč vzdelancov a spisovateľov, ktorí sa „najmenej prikláňajú k češtine“. Túto kľúčovú úlohu Bernolák realizoval v sústavnom opise v podstate všetkých stránok prvého slovenského kodifikovaného jazyka.

1.2. V pracovnom procese A. Bernoláka sa spájajú dva vzájomne súvisiace činitele. Prvým je kodifikačný zámer: na základe živého úzu západoslovenských vzdelancov vytvoriť celospoločenský spisovný jazyk. Bernolákov spisovný jazyk sa v myslí autora dostával do konfrontácie s tradičnou češtinou na Slovensku. Slovenčina, ktorá sa kodifikuje ako celospoločenský jazyk, chápe sa na pozadí alebo v diferenciálnom vzťahu k spisovnej češtine. To je hierarchicky základná úloha, ktorú môžeme chápať ako „obsahovú“ stránku Bernolákovej kodifikácie. Druhým činiteľom je realizácia tohto zámeru. V pomere k základnej úlohe výkladu pri opise normy (vlastné, adaptované, preberané a pod.) predstavujú „formálne“ prostriedky pri splňaní hlavného cieľa. Bernolák mal po ruke vzorovú (skoro by sa dalo povedať „úradnú“) učebnicu nemčiny napísanú po latinsky a vtedajšie gramatiky češtiny (sem patrí najmä Doležalova *Grammatica Slavico-Bohemica*, ktorá opisuje spisovnú češtinu so zreteľom na reč „vzdelaných Slovákov v Uhorsku“ a Rosova *Čechořečnost* (1672). Bernolákova kodifikátorská úloha sa realizuje v niekoľkonásobnej jazykovej konfrontácii. Pri hľadaní a formulovaní jazykových zákonitostí kodifikovanej slovenčiny sa s „panónskou“ slovenčinou ako primárnym kontaktným jazykom dostávajú do ustavičnej konfrontácie popri češtine (presnejšie: popri dobovom spracovaní jej spisovných noriem) najmä nemčina (Schlögellova Gramatika nemčiny), latinčina (jazyk Schlögellovej Gramatiky) a maďarčina (Bernolák začína pracovať na Slovári už ako 25-ročný) ako sekundárne kontaktné jazyky.

Výroky doterajších bádateľov o preberaní, resp. prepisovaní z cudzích prameňov (vlastne samotná problematika preberania) si žiadajú podrobnejšie osvetlenie

a istú revíziu. Cestu k osvetleniu tejto otázky otvára vzájomné porovnanie Bernolákových hlavných prameňov vzhľadom na zistenia H. Keiperta.

1.3. Pri využívaní odbornej literatúry ide o osobitnú percepciu vonkajších podnetov z cudzích prameňov, ktoré sa v pamäti, myslení a usudzovaní autora aktualizujú, porovnávajú, vyberajú i pretvárajú. Intelektuálnou činnosťou autor vzhľadom na základný cieľ svojej práce vytvára nový text, nový štruktúrny celok. Sú to čiastkové opisy jednotlivých stránok kodifikovaného spisovného útvaru, v ktorých sa rozmanitým spôsobom využívajú aj podnety z cudzej literatúry. (O reprezentácii reality v kognitívnej psychológii porov. napr. Ruisel, 2004). Prevzaté informácie, podnety, osnovy výkladov, ale aj citované príklady sa v tvorivej adaptácii, v potrebnom pretvorení a začlenení, stávajú integrálnou súčasťou nového autorského textu. Všetky prevzaté prvky sa stali „stavebným materiálom“ tohto nového textu, ktorý je podriadený hlavnému zámeru: zachytiť výslovnostnú, pravopisnú, gramatickú a lexicálnu normu nového spisovného jazyka, čo v danej situácii predstavuje Bernolákovu celospoločenskú kodifikáciu. Takže napr. prevzatie istej formulácie alebo príkladu sa zakladá na zistení, že v konfrontovaných jazykoch (v jazykových podsystemoch) ide o javy blízke, resp. totožné. Vzhľadom na túto vnútornú konfrontáciu a stotožnenie analogických javov v pomere k obdobným či odlišným javom konfrontovaných jazykov označenie „mechanické prevzatie“ nie je celkom na mieste.

Pri formulovaní nového (latinského) textu prebieha teda v mysli autora implicitná alebo explicitná konfrontácia niekoľkých jazykových systémov: primárny, východiskový jazyk v pomere k niekoľkým sekundárnym kontaktným jazykom. Hoci sa Anton Bernolák opieral o vzorovú učebnicu nemčiny na uhorských školách, jadro jeho výkladov tvoria tie časti gramatiky, v ktorých sa opisuje konštituovaný spisovný jazyk ako osobitný slovenský spisovný útvar, t. j. so svojimi špecifickými znakmi, a to predovšetkým v pomere k češtine i k ďalším druhotným kontaktným jazykom. Pri opise noriem spisovnej slovenčiny sa v týchto častiach Gramatiky Bernolák neopiera o Schlögela. Vychádza z poznania živého západoslovenského kultúrneho úzu a využíva dobové gramatiky, najmä Doležala a Rosu. (O tom podrobnejšie v ďalších výkladoch.)

2. Prvým spisom, ktorý sa výslovne hlási do série učebníc patriacich do okruhu tereziánskej školskej reformy, je Bernoláková *Ortografia* z r. 1787. Analýza Ortografie môže byť dobrým východiskom na preniknutie do autorskej dielne A. Bernoláka. Porovnali sme Ortografiu z r. 1787 a znenie z r. 1790, ktoré vyšlo po druhý raz ako 5. časť Bernolákovho spisu *Grammatica Slavica* (1790), so Schlögelovou učebnicou *Grammatica Germanica* (1786), s *Přjwodom ku Dobropjesebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól* (1780)¹ s Doležalovou *Gramati-*

¹ V úvode tohto spisu sa pripomína, že literami ř, au sa označuje r; ú; preto skraccujeme *Privod*.

kou (1746) a so základným dielom tereziánskych učebníc *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre* (1779); z viacerých vydání tohto diela využívam vydanie z r. 1788: *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre, zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Ungarn*.

Ukázalo sa, že celkove možno prijať Keipertovo pozorovanie, že priamo z latincky písanej Schlögelovej gramatiky nemčiny Bernolák zväčša preberal to, čo J. Stanislav hodnotil ako prevzatia a preklad do latinčiny z *Prívodu ku Dobropísebnosti* (ktorý sa opiera o *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre*). Keipert okrem niekoľkých zaujímavých pozorovaní dôkladnejšiu analýzu Ortografie a príslušnej časti zo Schlögelovej Gramatiky neurobil. Doteraz nik neporovnal Ortografiu z r. 1787 a jej znenie z r. 1790. Prijíma sa to, čo napísal naposledy H. Keipert, že znenie Ortografie v Gramatike slovenskej je „kaum verändert“. Túto formuláciu treba však modifikovať.

2.1. Anton Bernolák sa najprv kriticky vyrovnáva s neustáleným pravopisom v *Dizertácii* (1787). Usiluje sa formulovať pravidlá, ktoré by boli v súlade s požiadavkami logiky. Pri svojej argumentácii odvodzuje dôvody zo samej „podstaty vecí“ a opiera sa pri tom o „zdravý rozum“ (Blanár, 2000, s. 11). Po latincky písaná „kritická filologická rozprava o slovanských písmenách, o ich rozdelení, ako aj prízvukoch“ je osnovaná na základnej myšlienke, „aby sa pravidlá písania a tlače (pre panónskych Slovákov) vyvodzovali z výslovnosti (panónskych Slovákov)“ (GS-P, s. 97). *Ortografia slovenského jazyka*, ktorá bola pripojená k Dizertácii, má inú povahu a sčasti i výstavbu textu. Bernolák uvádza Ortografiu na konci svojej Dizertácie slovami: „Teraz vyložme stručnú, zároveň ľahkú a dôkladnú ortografiu slovenského jazyka, používaného v Uhorskom kráľovstve, celkom prispôbenú sústave národných škôl zavedenej v cisársko-kráľovských krajinách“ (GS-P, s. 89).

Medzi obidvoma zneniami Ortografie (Dobropísebnosti) sme zistili viaceré rozdiely. V texte z r. 1790 sú vynechané odkazy na použitú literatúru (okrem poukazov na M. Bela a M. F. Quintiliana pri výklade o správnej výslovnosti), čím tento text získava podobu školskej príručky, tak ako je to v ostatnom texte GS. Na dvoch miestach Bernolák aktualizuje informácie o pripravovanom Slovári a o ťažkostiach pri vydaní hotového rukopisu. Znenie z r. 1790 je štylisticky upravené a celkove trochu skrátené. Niekde však Bernolák exemplifikáciu rozširuje. Ortografia v GS obsahuje 3 stránky nového textu, ktoré sú vsunuté medzi I. a II. kapitolu staršieho znenia. Sú to všeobecné a osobitné pravidlá „o mäkkosti a tvrdosti mäkkiteľných spoluhlások“. Túto kapitolu o alternáciách a kombinatorike hlások sprevádza Bernolák poznámkou, že po vydaní „dôkladného Slovenského slovníka“ bude možno doplniť jeho pravidlá ďalšími príkladmi. Stať o Ortografii končí odporúčaním svojho obranného spisu „Toto maličké písmo má sa pánovi Anti-Fándlymu.... odewzdat“, ktorý je napísaný v opravdivom a prirodzenom „panónsko-slovenskom jazyku“.

2.2. Podrobné porovnanie Ortografie s paralelnou časťou Schlögelovej, Doležalovej a Rosovej Gramatiky s *Prívodom ku dobropísebnosti* (1780) ukázalo, že spis Ortografia je vo viacerých ohľadoch príznačný pre zložité filiácie v celej Bernolákovskej Gramatike slovenskej. So Schlögelom sú v podstate zhodné názvy i poradie kapitol a paragrafov. Text sa odlišuje od Schlögela niektorými formuláciami i bohatšou a samostatnejšou exemplifikáciou. Bernolák však dodal ako § II teoretické východisko „O všeobecnej a základnej zásade celej ortografie a z nej vyplývajúcich pravidiel, ktoré treba zachovať pri písaní so vzťahom na rôzny zvuk“ (GS-P, 1964, s. 95). J. Stanislav (1941) na tento fakt neupozorňuje. Toto teoretické východisko mohlo stáť ako § I na začiatku celej kapitoly. Vidíme, že od samého začiatku aj pri jasných filiáciách s cudzími prameňmi uplatňuje Bernolák samostatné postoje. Úvodná definícia Ortografie (Schlögel: *Definitio*; Bernolák: *De notione, et objectis orthographiae*) je u Bernoláka podrobnejšia, ale podľa Schlögela obsahuje jadro definície aj charakteristický poukaz na správne používanie rôznych rozlišovacích znamienok. Podobný poukaz – o ňom bude reč ďalej – z našej dobovej literatúry nepoznáme. Paragrafy III, IV, V, VI majú podobný názov so Schlögelom, ale Bernolák nakrátko a vzhľadom na domácu filologickú tradíciu charakterizuje používanie podobných a rovnako znejúcich liter. Všetci spomínaní autori chápu slovo *litera* ako „písmeno“ i „hláska“. Pokiaľ ide o písanie *s*, *z*, Bernolák kombinuje (na rozdiel od P. Doležala a V. J. Rosu) na pozadí latinčiny gramatické a fonetické pravidlo. Úvodné vety k jednotlivým paragrafom sú formulované podľa Schlögela. Ďalšie výklady sú však odlišné, lebo Bernolák sa tu nemohol oprieť o Schlögela, ktorý opisuje stav v nemčine. O Schlögelovom východisku tu svedčia niektoré kľúčové slová. O Doležalove výklady sa opiera v II. kapitole *De debita vocum in syllabas divisione*. Samotný názov kapitoly je prevzatý zo Schlögela; text jasne svedčí, že Bernolák preberá Schlögelov latinský názov, lebo v *Prívode k dobropísebnosti*, v ktorom J. Stanislav hľadal Bernolákovu východisko, je slovo *vox-Wort* chybne preložené ako *litera*. S dosť odlišnými pracovnými postupmi sa stretáme v III. kapitole *De debito usum interpunctionum* (zhodne Bernolák i Schlögel) – *O náležitom používaní rozlišovacích znamienok*. Túto kapitolu Doležalova a Rosova Gramatika nepozná. Výklady o diakritických znamienkach nemajú, pravdaže, u Schlögela paralelu. Ale všetky druhy interpunkčných znamienok, ktoré sa používajú na členenie textu „pri slovách“ a „na oddelenie viet“ (napr. apostrof, čiarka, rozdeľovacie znamienko, bodka, bodkočiarka, dvojbodka, otáznik, zátvorky), nemajú v slovenčine v porovnaní s nemčinou či latinčinou svoju jazykovú špecifiku. V takých prípadoch sa Bernolák viac opiera o Schlögela. Výklady sčasti dokladá vlastnými príkladmi. Ukazuje sa, že čím ide o jav so zreteľom na slovenčinu menej špecifický, všeobecnejší alebo podobnejší, bližší, tým sú filiácia so Schlögelom užšie, výraznejšie. Nie je náhodné, že práve pri interpunkčných znamienkach J. Stanislav najdôslednejšie poukazuje (prav-

da, nie celkom odôvodnene) na závislosť Bernolákovej Ortografie od Prívodu ku dobropísebnosti.

2.3. Medzi Bernolákove pramene pri koncipovaní Ortografie nepatrila len Schlögelova vzorová učebnica a od samého začiatku i Doležalova a Rosova Gramatika, ale okrajovo aj *Prívod ku dobropísebnosti*, ktorý bol verným prekladom *Verbesserte Anleitung* a patril teda do okruhu vzorových tereziánskych spisov. V ďalšom texte si všimneme niektoré stopy využívania Prívodu ku dobropísebnosti u Antona Bernoláka.

V analyzovanej kapitole *ortografie* je to napr. termín *ukrog* „paragraphus“ pre nemecké *Abschnittzeichen*. Porov.: „*Vkroje znamenj aneb paragraff*“ (Přjwod, s. 19) a „*Paragraphus (§) (ukrog) dividit sermonem...*“ (GS-P, s. 404 – 6). P. Doležal v terminologickej kapitole toto slovo neuvádza. V VI. paragrafe *O poriadku pismen* používa Bernolák príklady z Prívodu. Porov.:

Schlögel, s. 33: *Litterae scribantur in eo ordine, in quo pronunciantur; e.g. waschen* lavare, *non wachsen, die Regeln* regulae, *non Reglen*.

Přjwod, s. 14 – 16:

1. W takém pořádku litery magj se stawěti, w gakém wyslowené býwagj; ku příkladu: *Otec*, ne *ocet*, (...), *procesya*, ne *prosecya*, (...), *twář*, ne *traw*.

GS-P, 1787, s. 102:

Eo ordine litterae scribantur, quo ordine pronunciantur: e.g. *o'ec* pater (non *ocet*); *processia* processio (non *prosecia*); *twár* facies (non *traw*).

GS-P, 1790, s. 394 – 5:

Eo ordine litterae scribantur, quo ordine pronunciantur, ut: *o'ec* (non *ocet*) pater, (...), *processia* (non *prosecia*) processio, *mhla* (non *mlha*) nebula.

Filiácie s Prívodom sú v Ortografii celkove okrajovejšie ako so Schlögelom, ale treba s nimi rátať. Otázku využívania cudzích prameňov však treba vidieť v širších súvislostiach. Ak porovnáme III. kapitolu *O náležitom používaní rozlišovacích znamienok* Bernolákovej Ortografie s príslušnou kapitolou diel *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre*, *Prívod ku dobropísebnosti* a F. A. Schlögelovu *Grammaticu Germanica*, zistíme rozličné spôsoby využívania cudzích prameňov:

1. Pauza: celkove zhodné formulácie, ale Bernolák má len výber z uvádzaných príkladov; pri výklade o úvodzovkách majú všetci autori iné príklady; pri odkazovancom znamienku (*) výklady vo všetkých prameňoch zhodné, iba Bernolák dopĺňa svoju formuláciu o slovo *rarius* (numerus commutari).

2. Dvojbodka: rozdiely v rozčlenení výkladov: *Anleitung a, b, c*; *Prívod a, b – Schlögel a, c, b*; *Bernolák a, c, b*.

3. Bodka a guľaté a hranaté zátvorky: v Prívode i u Schlögela doslovný preklad z *Anleitungu*; u Bernoláka samostatnejšia formulácia.

4. Výkričník: terminologická filiácia v Prívode (*Wykrjknautj znameni*) a u Bernoláka (*známeňi wikriknuťi*). Zhodné formulácie má Anleitung, Prívod, Schlögel; u Bernoláka samostatnejšia formulácia.

5. Paragraf: podľa Prívodu zhodný termín u Bernoláka: Prívod *vkroge znamenj* – u Bernoláka *úkrog*, ale odlišné kontexty: *Ableitung grössere Stücke oder Absätze* a podobne Prívod *wētssé stránky a články*, ale Schlögel a rovnako Bernolák *majores partes*.

6. Otáznik: v podstate zhodné texty, ale nové je kontextové slovo zhodné v Prívode a u Bernoláka: ne *slowně* otázané (Prívod), non *reapse* instituator (Bernolák).

Otázka preberania z cudzích prameňov predstavuje zložitejší adaptačný proces, ktorý nemožno odmyslieť od autorovej tvorivej účasti.

3. Filácie so Schlögelom a inými prameňmi v spisoch *Grammatica Slavica* (1790) a *Etymologia vocum Slavicarum* (1791).

Celú analýzu publikujem v časopise *Slavica Slovaca* (2005); tu podávam len časť záverečných pozorovaní.

3.1.

Doterajšie výskumy Bernolákovho diela *Grammatica Slavica* sú neúplné, lebo sa nezhodnotil jeden z východiskových prameňov Gramatiky, a to tereziánska vzorová učebnica F. A. Schlögela *Grammatica Germanica* (1786) (bližšie Keipert, 1991, 1993; Blanár, 2000). Využitie Schlögelovej po latinsky písanej Gramatiky nemčiny treba analyzovať so zreteľom na využívané dobové gramatiky, predovšetkým gramatiky P. Doležala a V. J. Rosu (O podiele domácich gramatik v diele A. Bernoláka porov. Habovštiaková (1968).

Osnova gramatického opisu je u Schlögela, Doležala, Rosu pomerne blízka s osnovou A. Bernoláka, i keď nie celkom zhodná. Jadro tvorí náuka o slovných druhoch (Etymológia) a Syntax, ktorá sa chápe úzko ako skladba slovných druhov (a nie ako stavba vety a súvetia). K týmto úsekom opisu sa pripája Prozódia. U P. Doležala (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746) a u V. J. Rosu (*Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672) začiatočnú kapitolu tvorí Ortografia. Schlögel zaradil pred Etymológiu a Syntax Ortoepiu, Prozódiu a Ortografiu. Bernolák začína svoj spis tiež Ortoepiou a upravené znenie Ortografie, ktorá vyšla spolu so spisom *Dissertatio* v r. 1787, zaradil na koniec Gramatiky za Prozódiu. Dobové poňatie gramatického opisu bolo teda široké, i keď charakteristika jednotlivých úsekov sa ešte dosť odlišovala od dnešného vymedzenia. Ortografické a ortoepické kapitoly sa v týchto gramatikách sčasti prekrývajú, lebo – ako sme už spomenuli – latinským termínom *littera* sa rozumelo „písmeno“ i „hláska“, a tým sa opis výslovnosti a prapopisu priblížil. Istú nejednotnosť vidíme v začlenení derivatológie, ktorá bola aj

teoreticky najslabšie preskúmaná. Kým Schlögel pripája krátky opis tvorenia slov k jednotlivým slovným druhom, ostatní autori pridávajú tvorenie slov na koniec gramatiky; Doležal ako „appendix“, Rosa na koniec skladby ako osobitnú kapitolu (*De specie, significatione et formatione Nominorum*) a Bernolák spracoval tvorenie slov v samostatnom spise (*Etymologia vocum Slavicarum*, 1791), ktorý už nepatrí do okruhu tereziánskych vzorových učebníc. Priúzke chápanie syntaxe ako skladby slovných druhov u Bernoláka rozširujú tri kapitoly formulované podľa Schlögelovej Gramatiky. Sú to výklady o používaní rozlišovacích znamienok v texte, o postavení slovies vo vete a najmä „prídavok o poriadku v slovenskej vete“. Od dobového chápania paradigmatickej morfológie sa odlišovala Gramatika bystrého filológa P. Doležala (popri rozličných podnetných pozorovaniach) premyslením prehľbenejšieho chápania systému skloňovania a časovania, ktoré využil Bernolák vo svojej Gramatike.

Pri budovaní a rozvíjaní svojej koncepcie kodifikácie spisovnej slovenčiny a pri obdivuhodnom realizovaní tohto smelého zámeru mohol Bernolák využívať gramatické diela, ktoré opisovali výslovnosť, pravopis, ortoepiu, etymológiu (v uvedenom poňatí), skladbu a tvorenie slov, ale takmer od začiatku venoval svoju pozornosť aj lexikografickému spracúvaniu slovnej zásoby, čím predstihol svoje dobové vzory. Hlavnými prameňmi preňho boli gramatiky napísané Schlögelom, Doležalom a Rosom. Mladý Bernolák však pristupoval k cudzím prameňom tvorivo a celkovo dobre postihol vtedajší vzdelanecký úzus.

3.2. Preberanie z cudzích jazykov; typy filiácií

Pri analýze preberania z cudzích prameňov ide o dve veci: o zistenie, ktoré pramene prichádzajú v danom prípade do úvahy (1), a o postihnutie spôsobov výberu, preberania a začleňovania prevzatých poznatkov do autorského textu (2).

(1) Vzhľadom na nové fakty, na ktoré poukázal Helmut Keipert (Schlögelova *Grammatica Germanica* z r. 1786 ako východiskový prameň Bernolákových spisov) bolo treba zistiť, ako sa tým menia doterajšie analýzy prameňov A. Bernoláka; či je tu namiesto doterajších uvádzaných prameňov F. A. Schlögel, resp. aj Schlögel; či je Schlögel základným, prípadne výlučným prameňom trnavskej tlače *Prjwod ku Dobropísebnosti*; do akej miery platí, že Bernoláková *Grammatica Slavica* (1790) je – trochu zjednodušujúco povedané – poslovenčenie (slovenskej normy) Doležalovej Gramatiky „podľa úzu západoslovenskej katolíckej inteligencie“ (Ďurovič, 2004, s. 217). S podobnou formuláciou sa niekedy stretáme od J. Dobrovského po E. Ďuroviča (ktorý neprizerá napr. na zistenia K. Habovštiakovej). Anton Bernolák, mladý teológ a filológ prelomového obdobia (pozri aj Pauliny, 1964), budoval a rozvíjal svoju koncepciu preskriptívnej kodifikácie na základe pomerne širokého súboru použitej literatúry. Prístup k analýze prameňov musí byť diferencovaný.

(2) Bernolák formuluje svoj text v ustavičnej implicitnej a explicitnej konfrontácii primárneho jazyka (kultúrna západoslovenčina južného typu) so sekundárnymi

jazykmi: čeština na Slovensku (bibličtina), nemčina, latinčina, maďarčina, a to ako sa tieto sekundárne jazyky opisujú v dobových gramatikách. Z domácej tradície využíva najmä Doležalovu a Rosovu gramatiku. Samostatné Bernolákové formulácie sa obohacujú o kritické preberanie a prehodnocovanie cudzích prameňov. Vzniká nový text, nový celok. Otázkou preberania z cudzích prameňov osvetľujeme na základe prehĺbených porovnávacích analýz.

V Bernolákových spisoch poznáme viaceré typy filiácií:

1. Bernolák má texty (kapitoly, paragrafy, poučky, čiastkové opisy, ktoré nemajú paralelu u Doležala a Rosu, ale majú paralelu u Schlögela (interpunkčné znamienka, postavenie slovesa, o poriadku slov v slovenskej vete);

2. zhodné alebo podobné členenie gramatiky (jej osnova, kapitoly, paragrafy) samo osebe neumožňuje určiť filiáciu s istým prameňom;

3. všeobecné a východiskové poučky, vymedzenie všeobecných pojmov poukazujú raz na jeden prameň, inokedy na viaceré pramene (využívanie prameňov však nebýva rovnomerné);

4. charakteristické sú klasifikačné opisy, ktoré sa netýkajú špecifických stránok jazykovej štruktúry slovenčiny, ale podávajú tradičné triedenie javov, napr. klasifikácia spojok, interjakií (tu väčší vplyv Schlögela, menší vplyv Doležala a Rosu);

5. v častiach, ktoré predstavujú jadro gramatického opisu (napr. morfológická paradigmatika – Etymológia I, syntax – skladba slovných druhov) väčší vplyv Doležala a) pozitívny, b) nie pozitívny, ale popri tom aj individuálny podiel A. Bernoláka;

6. ak chýba paralelný text u Schlögela, väčší príklon k Doležalovi, Rosovi, sčasti k iným dobovým gramatikám;

7. pre osnovu diela, pre formálny rámec diela istého autora sú príznačné kľúčové slová, zaraďujúce termíny;

8. charakteristické je aj poradie termínov pri obvyklej enumerácii javov, napr. poradie vetných členov;

9. charakteristické je preberanie slov, viet pri exemplifikácii (napr. iba Schlögel: iba Doležal; Schlögel i Doležal, Bernolák i Schlögel). Zreteľ na totožné príklady je dôležitý pri niekoľkonásobnej filiácii. Filiáciu typov vyššieho rangu treba spájať s typmi nižšieho rangu (č. 7, 8, 9); napr. osnova jedného úseku je blízka niekoľkým gramatikám, ale na využitie konkrétneho prameňa poukazuje príslušná exemplifikácia, kľúčové slová, poradie termínov pri obvyklej enumerácii javov;

10. preberané doklady Bernolák dopĺňa vlastnými príkladmi a takto celú exemplifikáciu modifikuje;

11. nad všetkými kontaktovými javmi stojí Bernolákov samostatný text (poučky, originálne výklady z pozícií „panónskej slovenčiny“, exemplifikácia opisovaných javov).

Exemplifikácia a celý dokladový materiál sa odlišujú svojou povahou od ostatného metajazykového textu. Na rozdiel od opisov kodifikovaného jazyka ide tu o skutočné prvky kodifikovanej slovenčiny.

4. Výsledky analýzy

Naše porovnávaná nepotvrdili (Stanislavov) zjednodušujúci názor, že Anton Bernolák v Ortografii zväčša preberá a prepisuje kontexty z P. Doležala a z Prívodu ku dobropisebnosti, a nepotvrdili ani Keipertovu mienku, že to, čo J. Stanislav vykladá ako Bernolákove preklady do latinčiny z Prjwodu, sú vlastne prevzatia zo Schlögela. Ortografia predstavuje takmer prototypický príklad, že Bernolákovo preberanie kontextov treba vidieť diferencovane. Bernolák využíval od samého začiatku aj Prjwod ku dobropisebnosti; s týmito filiaciami treba rátať, aj keď sú celkove okrajovejšie ako filiacie so Schlögelom. Analýza a porovnanie III. kapitoly *O náležitom používaní rozlišovacích znamienok* ukázali, že využívanie cudzích prameňov predstavuje u Bernoláka zložitejší pracovný postup, ktorý nemožno odmyslieť od autorskej tvorivej účasti. Závislosť III. kapitoly od Schlögela je výrazná. V diele Grammatica Slovaca sú vzťahy k cudzím prameňom rozmanitejšie. Pokiaľ ide o Ortoepiu a Prozódium, Schlögelov vplyv vidíme vo formálnom členení výkladov (názvy kapitol a ich častí). Úzky súvis so Schlögelom pozorujeme v V. kapitole (o pauzách a interpunkčných znamienkach), ktorá je krátkym pendantom výkladov o interpunkčných znamienkach v III. kapitole Ortografie. Samostatné poňatie Doležalovej rytmológie a metrológie nemá u Bernoláka obdobu. V Etymologii zisťujeme filiacie so Schlögelom v úvodných paragrafoch (pri substantíve aj príklady a niektoré kľúčové slová). Hodno spomenúť, že Bernolák pokladá obyvateľské mená za apelatíva. Pri flexii sa musel oprieť o domácu gramatickú literatúru. Z Doležala prevzal (ako neskôr J. Dobrovský) dobre premyslenú klasifikáciu skloňovania substantív podľa rodu a triedenie slovík na šesť paradigiem podľa zakončenia neurčitku. Ináč sa však v opise flexie prejavuje aj Bernolákov vlastný prístup. Viaceré výklady pri opise ohybných a neohybných slovných druhov ukazujú zložité interferenčné filiacie Schlögel – Doležal – Rosa a vlastné postoje Bernoláka. Niektoré gramatické termíny pri neohybných slovných druhoch svedčia o paralelnom využívaní Schlögela i Doležala; kľúčové slová však poukazujú na Schlögela. Pre všetkých týchto autorov je príznačné dobové priúzke chápanie syntaxe ako skladby ohybných a neohybných slovných druhov. Z tohto priúzkeho chápania sa vymykajú dve Schlögelove kapitoly o postavení slovesa a o slovoslede vo výpovedi (patrí sem aj výklad o rozlišovacích znamienkach v Ortografii). Všetky tieto kapitoly majú svoj pendant u Bernoláka; vplyv Schlögela je očividný. Podľa Schlögela je formulovaná základná poučka o predmete skladby (aj s príkladom), takisto celková osnova výkladov, ale postupne sa Bernolákove výklady viac zaplňajú konkrétnym slovenským materiálom; české východiská našiel Bernolák najmä u Doležala a Rosu. Aj v skladbe

Bernolák často upozorňuje na zvláštnosti v „panónskej slovenčine“. *Etymologia vocum slavicarum* z r. 1781 nepatrí do Gramatiky slovenskej, ale ani do okruhu tereziánskych vzorových učebníc. Bernolák sa tu vo svojich výkladoch dôsledne oprel o českú gramatickú tradíciu (Doležal, Rosa, sčasti aj iní). Doležal zaradil výklady o tvorení slov odvodzovaním a skladaním ako osobitnú kapitolu (Appendix) svojej skladby. Z Doležala a Rosu prevzal Bernolák dobové chápanie derivácie (tvorenie gramatického tvaru od iného tvaru, a nie od odvodzovacieho základu), ako aj úsilie rozširovať slovnú zásobu subjektívne tvorenými novotvarmi. Doležalove výklady na str. 8 – 24 Bernolák v podstate poslovenčuje, no i tu uplatňuje vlastný prístup (výber a úprava exemplifikácie, abecedné usporiadanie príkladov, konfrontačný prístup k českým lexikálnym prvkom). Zákonitosti tvorenia slov osvetlila až súčasná jazykoveda. Do rámca širokej koncepcie Bernolákovej kodifikácie patrí aj slovná zásoba. Pozitívne treba hodnotiť lexikografické a najmä frazeologické súbory na konci GS (samostatným príspevkom sú príslovia z Gramatiky). Posmrtno vydaný šesťzväzkový päťjazyčný Slovár je korunou rozsiahleho diela prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny.

Na záver len toľko:

Využívanie cudzích prameňov predstavuje v Bernolákovom jazykovednom diele obyčajne zložitejší pracovný proces, ktorý nemožno odmyslieť od tvorivej autorskej účasti. Vplyv Schlögelovej Gramatiky nemčiny vidíme predovšetkým vo formálnom členení Bernolákovej Gramatiky slovenčiny, v celkovej osnove (rámci) diela, pri opise javov klasifikačného rázu, ďalej v mnohých všeobecných definíciách kľúčových slov i v bohatej exemplifikácii najmä na začiatku jednotlivých častí Gramatiky. Schlögelovo východisko sa najvýraznejšie prejavuje v troch kapitolách, ktorými Bernolák rozširuje vtedajšie úzke poňatie skladby. V tých častiach Gramatiky, v ktorých sa charakterizuje osobitosť slovenského jazykového systému a dokumentuje sa dokladovým materiálom, je popri Bernolákových samostatných výkladoch zrejmejší vplyv dobových gramatik, najmä P. Doležala a V. J. Rosu. Pri niektorých výkladoch zisťujeme priam miešanie viacerých prameňov. Dost' nekritické nadväzovanie na českú gramatickú tradíciu poznačilo spis *Etymologia vocum Slavicarum* z r. 1791, ktorý nepatrí do okruhu tereziánskych učebníc. Ale pri všetkých filiáciách ide o jeden nový autorský text. Celé dielo Antona Bernoláka hodnotíme ako osobitný text viacnásobne spätý s dobovou odbornou literatúrou, ktorý však prešiel cez filter Bernolákovho tvorivého prístupu.

Literatúra

BERNOLÁK, Anton: *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum, de divisione illarum, nec non accentibus; cum adnexa linguae Slavonicae per Regnum Hungariae usitatae compendiosa simul, et facili Orthographia, ad systema scholarum nationalium in ditionibus caesareo-regiis introductum plene accommodata*, Bratislava 1787. 82 + 31 s.

- BERNOLÁK, Anton: *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum, de divisione illarum, nec non accentibus*. In: *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 12 – 85 (Dizertácia).
- BERNOLÁK, Anton: *Linguae Slavonicae pre Regnum Hungariae usitae compendiosa simul, et facilis Orthographia*. In: *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 88 – 111 (Ortografia).
- BERNOLÁK, Anton: *Grammatica Slavica ad systema scholarum nationalium in ditionibus caesareo-regiis introductum accommodata*. Bratislava 1790. 312 s, (Grammatica Slavica, Gramatika (slovenská), GS).
- BERNOLÁK, Anton: *Etymologia vocum Slavicarum. Sistens modum multiplicandi vocabula per derivationem et compositionem*. Trnava 1791. 160 s.
- BLANÁR, Vincent: *Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela Antona Bernoláka*. In: *Slavica Slovaca*, 2000, roč. 35, s. 5 – 25.
- DOBŘÍKOVÁ, Mária: *Pri prameňoch slovenských a bulharských frazeologických bádání*. In: *Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy, ktorá sa uskutočnila 29. – 30. apríla 1998 v Bratislave*. Edit. M. Dobříková. Bratislava 1998, s. 42 – 48.
- DOBROVSKÝ, Jozef: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*. Praha 1809 a 1819.
- DOLEŽAL, Pavel: *Gramatica Slavico-Bohemica*. Bratislava 1746. 321 s.
- DUROVIČ, Lubomír.: *Začiatky spisovnej slovenčiny v 17. a 18. storočí*. *Slovenské pohľady*, 1993, roč. 106, č. 3, s. 88 – 101. Reprint.
- FISCHEROVÁ, Irena: *K ponímaniu syntaxe v Bernolákovom diele Grammatica Slavica*. In: *Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove*, III, 1964, zv. 2, s. 35 – 43.
- Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. E. Pauliny: *Úvod*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964, 552 s.
- GUTSCHMIDT, Karl: *Probleme der Periodisierung der Geschichte slawischer Schriftsprachen*. In: *Zeitschrift für Slawistik*, 1988, 33, s. 321 – 327.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Bernolákovo jazykovedné dielo*. Bratislava 1968.
- KEIPERT, Helmut: *Die „Wienr Anleitung“ in der slavischen Grammatikographie des ausgehenden 18. Jahrhunderts*. In: *Zeitschrift für slavische Philologie*, 51, 1991, zoš. 1, s. 23 – 59.
- KEIPERT, Helmut: *Anton Bernoláks Kodifikation des Slavischen im Lichte der thesesianischen Schulschriften*. In: *Slavistische Studien zum 11. internationalen Slavistenkongress in Pressburg* Bratislava. Hrsg. K. Gutschmiedt, H. Keipert, H. Rothe. Köln – Weimar – Wien 1993, s. 233 – 246.
- KOTULIČ, Izidor: *Prvé slovenské tlače Budinskej univerzitnej tlačiarne a kultúrna západoslovenčina v 80. rokoch 18. storočia*. In: *Typographia Universitatis Hungaricae Budae. 1777 – 1848*. Ed. P. Király. Budapešť 1983, s. 409 – 418.
- (PAVELEK, Juraj) *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964.
- PAULINY, Eugen: *Úvod*. In: *Gramatické dielo Antona Bernoláka*. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 5 – 10.
- Príjvod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských sskól*. Trnava 1780. 31 s.
- ROSA, Václav Jan: *Čechofečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*. Praha 1672 (Rosa).
- RUISEL, Imrich: *Reprezentácia reality v kontexte kognitívnej psychológie*. *Jazykovedný časopis*, 2004, roč. 55, č. 1, s. 27 – 42.
- SCHLÖGEL, Franciscus Antonius: *Grammatica Germanica cum linguae germanicae Institutione emendata in usum Ditionum Caes. Regiarum praescripta congruens. Variis regulis, adnotationibus atque exemplis aucta*. Štajerský Hradec 1786. 321 s. (Grammatica Germanica, Gramatika nemčiny, GG).
- STANISLAV, Ján.: *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka*. Kritické vydanie spisov *Dissertatio a Orthographia*. Bratislava, SUS 1941.
- Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre, zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Ungarn*. Budapešť a Trnava 1788. 155 s. (Anleitung).
- VÁŽNÝ, Václav: *Z trnavské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem*. In: Bratislava, 1936, roč. 10, s. 365 – 405.

Ivor Ripka

POZNÁMKY O JAZYKU SLOVENSKEJ TLAČE V USA NA KONCI 19. STOROČIA

RIPKA, I.: Remarks on Language of Slovak Publications in the USA at the End of the 19th Century. Slovenská reč, 70, 2005, No. 3, pp. 166 – 170. (Bratislava)

This is the response to the paper by Konstantin Lifanov named *About Essence of the Language of Eastern Slovak Publications in the USA from the End of the 19th to the Beginning of the 20th Centuries*, that was published in Slovenská reč, 68, 2003, No. 6, pp. 340 – 352. Author of this response argues against Lifanov's conclusion, that the language of Slovak publications in the USA was based on the Slovak Literary language and the Eastern Slovak elements were inserted into its structure to become intelligible for the Eastern Slovak speaking readers.

1. Moskovský slovakista Konstantin Lifanov sa dlhší čas systematicky venuje výskumu dejín slovenského spisovného jazyka. Túto historickú jazykovednú disciplínu chápe komplexne; pri štúdiu dejinného procesu kultivovania slovenčiny má na zreteli stav v celom národnom jazyku, vo všetkých jeho existenčných formách (varietách). V 6. čísle 68. ročníka *Slovenskej reči* (2003) publikoval štúdiu nazvanú *K otázke podstaty jazyka východoslovenských publikácií z USA konca 19. – začiatku 20. storočia*. Podujal sa zistiť, či jazyk jednotlivých publikovaných slovenskoamerických textov (analyzoval jednu knihu a štvoro novín) mal

- „– *spoločné znaky a v zásade podobnú genézu* alebo nie;
- *homogénny charakter*, teda sa skladal z prvkov toho istého ‚prirodzeného‘ idiómu, *alebo heterogénny*, čiže zmiešaný (hybridný);
- *rovnaký základ, a to:*
 - a/ konkrétne východoslovenské nárečie,
 - b/ nadnárečovú podobu východnej slovenčiny,
 - c/ čosi iné“ (Lifanov, 2003, s. 341).

Po rozборе a komentovaní niekoľkých javov z oblasti hláskoslovia a tvaroslovia dospel k záveru, že „základom jazyka preštudovaných slovenskoamerických tlačených textov bola spisovná slovenčina, ktorá sa zámerne upravovala smerom k východoslovenským nárečiam“ (ibid., s. 349). Toto zistenie však podľa nášho názoru nemožno jednoznačne prijať; pokúsime sa prezentovať niektoré jazykové i mimojazykové fakty a faktory a z nich vychodiacu odlišnú interpretáciu „podstaty“ jazyka skúmaných tlačí.

2. Isté pochybnosti vzbudzuje už samotný titul príspevku. Hľadá sa „podstata jazyka východoslovenských publikácií“, pričom prívlastok už de facto imputuje od-

poved' na formulovanú otázku. (Logickejšie by vari bolo hovoriť o problematike podstaty jazyka publikácií slovenských „chlebových“ emigrantov v USA.) Objektom štúdia (výskumných analýz) K. Lifanova, ktoré malo pomôcť splniť stanovený cieľ príspevku, bola prvá slovenská kniha vydaná v USA (*Americký Tlumač* – učebnica angličtiny pre amerických Slovákov; Pittsburgh 1887) a periodiká *Katolícke noviny* (1889), *Slovák v Amerike* (1890), *Amerikansky Russky Viestnik* (1894) a *Slovenské noviny* (1901).

2.1. Na tomto mieste nemožno a zaiste ani netreba podrobne komentovať túto mnohoaspektovú problematiku. Užitočné je pripomenúť, že časopis *Slovák v Amerike* začal vychádzať v decembri 1889 v Plymouthe ako *Szlovjak v Amerike*, knihu *Americký Tlumač* (celý názov znie *Americký tlumač ku naučeňu še najpotrebnejších začatečných známoscoch z anglickej reči pre uherských Slovákoch v Amerike žijúcich*; porov. Slovenský biografický slovník, 1992, s. 296) napísal a nákladom Amerikánsko-slovenských novín (ktoré založil a redigoval) vydal Janko Slovenský (Szlovenszki [1856 – 1900]), narodený v Krompachoch na Spiši (študoval na maďarskej kráľovskej preparandii v Kláštore pod Znievom). Ak sa teda noviny a tlače, ktoré redigoval, tradične hodnotia – a takéto hodnotenie „prechádza“ z jedného encyklopedického diela do druhého – ako písané v šarištine, treba sa pokúsiť vidieť problematiku označovania východoslovenskej nárečovej „príslušnosti“ jednotlivých periodík amerických Slovákov v širších – aj mimojazykových – súvislostiach.

3. Najnovšie výskumy východoslovenského jazykového separatizmu prinášajú nové poznatky o postavení šarištiny na východnom Slovensku v 19. storočí. Vychádzali v nej aj školské učebnice; „šarišský jazyk“ totiž uhorské ministerstvo školstva oficiálne zaviedlo do škôl. Na niektoré skutočnosti a faktory špecifického postavenia či funkcií šarišského nárečia upozorňoval už S. Czambel (1906, s. 194). Tento šarišský „spisovný jazyk“ sa – aj pričinením východoslovenských renegátov – dostal v 80-tych rokoch 19. storočia aj medzi slovenskú vysťahovaleckú komunitu v Spojených štátoch (porov. Švagrovský – Ondrejovič, 2004, s. 144). Aj rôznorodé mimojazykové faktory tak spôsobili, že šariština akoby (v chápaní niektorých vtedajších kultúrnych dejateľov) zastrešovala či reprezentovala všetky východoslovenské dialekty: čo bolo východoslovenské (písané vo východoslovenskom nárečí), sa akosi automaticky označovala ako šarišské.

4. V prvých textoch, ktoré vychádzali v Spojených štátoch a boli určené pre 1. generáciu slovenských chlebových emigrantov prichádzajúcich najmä z východného Slovenska (pozri aj ďalej), sa ešte používal maďarský pravopis. Tak boli napísané aj stanovy Prvého uhorsko-slovenského v nemoci podporujúceho spolku, ktorý bol založený r. 1883 (K. Lifanov uvádza r. 1887). 21. 10. 1886 začali v Pittsburghu vychádzať *Amerikanszko-szlovenszke Noviny*; aj pri ich zrode stál J. Slovenský. Už S. Czambel (1906, s. 190) cituje úvodník, v ktorom sa uvádzajú „*pricsini, preczo*

csistu szlovenszku recs v tich novinoh uszivacz nyemozseme...“. Situácia sa, prirodzene, menila i zmenila (citované noviny už od 27. čísla písali podľa S. Czambla „*už z pravidla obvyklými slovenskými literami*“ (ibid., s. 191). Aj ďalšie či novšie vydania rozličných „*tlmočníkov*“ z angličtiny (napr. *Praktický slovensko-anglický tlumač* Pavla P. Kadáka z r. 1905) vychádzali už iba v slovenskej grafickej sústave (pozri Karpinský, 2004). Používanie tejto sústavy (resp. slovenského pravopisu) však podľa nášho názoru nemožno stotožňovať s používaním spisovného jazyka. A vonkoncom sa nedá stanoviť presný termín „*prechodu na spisovnú slovenčinu, ktorý sa uskutočnil už r. 1889*“ (Lifanov, 2004, s. 349). Netreba vari pripomínať, že písmo (grafická sústava) nie je jazyk. Citát zo štúdie historika L. Tajtáka, ktorý sprostredkúva (a cituje) dôvody J. Slovenského, totiž nepodporuje tézu K. Lifanova o používaní spisovnej slovenčiny tak jednoznačne, ako sa jej autor nazdáva: „*Medzi 1000 listami obdržanými od krajanov, našiel by som bol snáď jeden písaný s čiarkami [t. j. s dĺžkami; IR] a 999 bolo písané v šarištine. Z toho mohlo sa uzavrieť, že noviny započaté v spisovnej slovenčine sotva by boli obstáli. Plán zakladateľov bol postupne zavádzať spisovnú slovenčinu, pomaly z kroka na krok, čo sa i stalo vzdor tomu, že protesty sa hrnuli zo všetkých strán, hovoriac, že ľud nie je v stave nové písma porozumieť*“. Národne orientovaní dejatelia z radov amerických Slovákov chceli teda zavádzať spisovnú reč postupne – nie hneď a zaraz a potom ju zámerne východoslovensky „*ponárečovať*“ – a zároveň si uvedomovali, že všetci predpokladaní čitatelia by nemuseli vedieť (alebo by neboli vedeli) porozumieť písmu. Môžeme potvrdiť, že ani o sto rokov neskôr nebola situácia iná (i keď bola prirodzená v „*opačnom garde*“): už v USA narodení príslušníci 2. generácie amerických Slovákov, ktorí kompetentne ovládali svoje rodné nárečie (a zachovávali napr. jeho špecifickú lexicu, ktorá už na „*bázovom*“ území ustúpila), nerozumeli spisovnou slovenčinou (slovenskými grafémami) napísaným textom; nedokázali ich prečítať.

5. V demografickej literatúre sa publikuje množstvo štatistík uvádzajúcich počty vysťahovalcov do Spojených štátov amerických. V knihe *Jazykové prejavy amerických Slovákov* (Hammerová – Ripka, 1994) sme uviedli (prevzaté) čísla, ktoré dokumentujú, že napr. r. 1900 sa vysťahovalo 3947 obyvateľov zo Šariša, 3055 zo Zemplína, 2355 zo Spiša, pričom napr. zo stredoslovenského Hontu neodíšiel nikto a z Tekova 3 ľudia. Východné Slovensko – a nositelia či používatelia východoslovenských nárečí – mali v tejto migračnej vlne absolútnu prevahu; logicky predpokladáme, že to tak bolo aj v predchádzajúcich desaťročiach na konci 19. storočia. Slovenskí vysťahovalci boli najmä muži v najproduktívnejšom veku; v každej väčšej skupine bývalo priemerne 25 % negramotných. K. Lifanov pozná aj údaje o konfesionálnom rozvrstvení týchto Slovákov. Konštatuje, že „*východnú slovenčinu alebo aspoň jej prvky nachádzame v publikáciách príslušníkov rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi, zatiaľ čo v evanjelických textoch chýba. Rímskokatolíci popri vý-*

chodnej slovenčine používali aj spisovnú slovenčinu (sic!), kým gréckokatolíci ruský variant spisovnej ruštiny“ (Lifanov, c. d., s. 341). Situáciu u gréckokatolíkov nevieme zodpovedne posúdiť, no predpoklad, podľa ktorého východoslovenskí katolícki vystáhalci – teda ich podstatná časť – poznali a používali (nebodaj aj v písomných prejavoch) spisovný jazyk a evanjelici z východu zasa naopak nárečia – formulujeme s istým zveličením – v textoch vlastne nezaznamenali, je ťažšie akceptovateľný. Komunikačná kompetencia spisovnej slovenčiny v prejavoch slovenských vystáhalcov z posledných desaťročí 19. storočia bola minimálna (porov. aj Ripka, 1994).

6. Organickú súčasť výkladov a konfrontačných analýz K. Lifanova tvorí, prirodzene, ilustračný dokladový materiál, vyexcerpovaný z jednotlivých titulov uvádzaných tlačí. Sprievodný komentár však nie je vždy najpresvedčivejší. Nejasné (v príslušnej formulácii nesprávne) je napr. autorovo vysvetľovanie zmeny *s* na *š* (analogicky aj *z* na *ž*). Okrem iného píše: „Je napríklad známe, že spoluhláska *s* sa v (historickej) pozícii palatalizácie mení na *š*“ (s. 349), pričom ju vysvetľuje dokladmi typu *vybrali še do šveta, žemetrešeše* a pod. No v týchto prípadoch ide evidentne o mäkkostnú konsonantickú koreláciu: východná slovenčina si po asibilácii *d', t'* okrem párov *n – ň, l – l'* zachovala aj páry *s – š, z – ž*; zmeny tohto *s* na *š, z* na *ž* (známe napr. v abovských nárečiach) sú mladšie. Pritom je pochopiteľné, že v analyzovaných tlačiach, v ktorých je používanie najmä „horných“ diakritických znamienok (spočiatku) nejednotné a nesystematické, sa polomäkké *š, ž* vôbec neoznačovalo. Z tohto aspektu sú málo relevantné aj „hojné príklady rytmického krátenia, ktoré sa porušuje len miestami“ (ibid., s. 347). Treba ich rozumieť vari tak, že v rámci „zámerného upravovania k východoslovenským nárečiam“ (ktoré nepoznajú kvantitu) redaktori vedome porušovali rytmický zákon?

Ako ďalší príklad pôsobenia spisovnej slovenčiny (ale ktorej jej kodifikácie?; podľa všetkého v tých časoch ešte hattalovskej) uvádza K. Lifanov pomer substantívnych tvarov datívu a lokálu plurálu, v ktorých feminína a neutrá sú v opozícii k maskulínam. V poznámke potom konštatuje, že tvary typu *dievčencom, dievčencoch* do úvahy neberie, lebo „majú kombinovaný rodový ukazovateľ, ktorý sa skladá z koncovky a sufixu“ (s. 348). V slovenskej diachrónnej jazykovede (v dialektológii) sa tieto prípady vysvetľujú inak. Formy typu *dievčence* (inak na východnom Slovensku neznáme, sú tam doložené iba formy typu *dievč-atá*) vznikli tak, že sa k *n*-kmeňovému pripája pôvodne zdrobňujúca odvodzovacia prípona *-bc*: *-en-bc* > *-enc*, napr. nom. plur. *jagň-en-bci* > *jagň-enc-i* > *jagňence*. A ešte: Je všeobecne známe, že východná slovenčina nepozná slabičné *r, l*. Autor štúdie uvádza celý odsek dokladov, v ktorých si „konkurujú nielen slabičné konsonanty s neslabičnými, ale aj sprievodné vokály“, a uvádza doklady typu *krk – na karku, pulni – polný* (s. 346). Opäť sa však možno – ba i treba – spýtať: Akým smerom sa novinové texty

(zámerne) upravovali? Utvárali sa nárečové hybridy, alebo sa korektné nárečové podoby nedokonalou a nesystematicky nahrádzali spisovnými či kvázispisovnými podobami?

7. Konstantin Lifanov vo svojej štúdii predstavil v zásade novú a mnohoaspektovú problematiku a k jej riešeniu pristúpil značne ambiciózne. Zvolené teoreticko-metodologické východiská výskumov mu však nedovolili nájsť jednoznačné a všeobecne prijateľné odpovede na všetky v úvode položené a formulované otázky. Preceňovanie materiálu a údajov z textov rozmanitej proveniencie, ktoré nevytvárajú predpoklady na koncízne opisy jednotlivých foneticko-fonologických či morfológických javov (slovná zásoba nebola v centre jeho bádateľského záujmu), ho priviedlo k svojráznemu záveru o smerovaní úprav jazyka slovenskoamerických textov. Na rozdiel od autora sa naďalej domnievame, že vývin bol opačný: novinové (časopisecké, knižné) texty, v ktorých spočiatku prevládali (dominovali) východoslovenské nárečia, sa postupne – zaiste aj zásluhou redaktorských zásahov a úprav – približovali k spisovnej slovenčine.

Literatúra

- CZAMBEL, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Svätý Martin: Knih-tlačiarsky účastinársky spolok 1906. 624 s.
- HAMMEROVÁ, L. B. – RIPKA, Ivor: Speech of American Slovaks. Jazykové prejavy amerických Slovákov. Bratislava: Veda 1994. 164 s.
- KARPINSKÝ, Peter: Analýza lexiky slovníka Pavla K. Kadáka *Praktičný slovensko-anglický tlumač* s prihliadnutím na inojazyčné a nárečové vplyvy. In: Slovenčina na začiatku 21. storočia. Ed. M. Imrichová. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU 2004, s. 206 – 218.
- LIFANOV, Konstantin: K otázke podstaty jazyka východoslovenských publikácií z USA konca 19. – začiatku 20. storočia. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 6, s. 340 – 352.
- RIPKA, Ivor: Charakteristika nárečových prejavov Slovákov v Spojených štátoch. In: Slováci v zahraničí. 18 – 19. Red. C. Baláž – F. Bielik. Martin: Matica slovenská 1994, s. 5 – 10.
- Slovenský biografický slovník. V. zväzok (R – Š). Red. A. Maňovčík. Martin: Matica slovenská 1992. 560 s.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan – ONDREJOVIČ, Slavomír: Východoslovenský jazykový separatizmus. In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 3 s. 129 – 150.

Katarína Vužňáková

DOTERAJŠIE PRÍSTUPY K LEXIKOGRAFICKÉMU SPRACOVANIU SLOVOTVORBY

VUŽŇÁKOVÁ, K.: The Previous Attitudes to Lexicography Compiling of the Word-formation. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 3. pp. 159 – 173.

The first experiments, which have been reduced the word-formation system of language, appeared in the 60th years of 20th century within the scope of the Slavonic linguistic. The last comprehensive dictionary, which was built on the word-formation, was published in 1985. All of these nested (word families) dictionaries have been built on the base of their outside (formal), primary morphematic, not on two-member, binary (word-formation) segmentation. They don't take up the semantics of derived and composed words. For that reason J. F u r d í k (2004) projected the dictionary with name *Slovak word-formation dictionary*. But their practical illustrating is very comprehensive and then dictionary published in this form is financially exhausting. Taking into consideration the large extent of first, original version we have decided to make such form of the word-formation dictionary that can be used in the school practice by teaching and learning the word-formation at all types of schools.

V rámci slovanskej jazykovedy sa prvé pokusy lexikograficky zachytiť slovo- tvorný systém jazyka datujú do 60. rokov 20. storočia. Priekopníkmi v tejto oblas- ti lingvistiky sú C a t h e r i n e A. W o l k o n s k y a M a r i a n n a A. P o l t o r a t z k y svojou prácou *Handbook of Russian Roots* (1961), v ktorej podávajú stručný prehľad ruskej slovo tvorby s dôrazom na opis alternačných zmien pri derivácii. Táto príručka zachytáva viac ako 500 najproduktívnejších koreňov i derivátov a kompozít, ktoré sú od nich utvorené. Pôvodne mala slúžiť ako pomôcka pre študentov pri pozná- vaní systému ruského jazyka, pre učiteľov pri hľadaní etymológie slov a pre preklada- teľov z ruštiny do angličtiny. Práca predstavuje akýsi prechod medzi prekladovým a koreňovým slovníkom. Ide o zachytávanie slovo tvorných hniezd, ktoré obsahujú ako východisko koreňovú morfému, príslušné deriváty a zložené slová. Tie sú však člene- né morfematicky, nie derivačne. Každá lexikálna jednotka, motivovaná i nemotivova- ná, je ďalej bližšie určená slovnodruhovou charakteristikou, najfrekvencovanejšími kontextmi a anglickým prekladom lexém a fráz. Možno teda konštatovať, že nejde ešte o slovo tvorný slovník v pravom zmysle slova.

АХ, АЛАС! ОН!

Ах, interj., also used as n., oh! Alas! Ah!

Ах, как хорошó, oh how wonderful!

Ах, я забыла, oh, i have fotgotten! Ах,

ты, лентяй, oh yuo idler! lazybones!

Пойдúт всякие áхи да óхи, people
will begin to complain. Ах – ти, interj.

Oh! Ah! Не ахти какóй (collog.), not

So very wonderful. Не ахти как богáт, (*collog.*), not so very rich.

áx-a-ть, *v.i.*, áx-нут, *v.p.*, (*collog.*), to groan, oh and ah, exclaim; + *acc.*, (*collog.*), to hit somebody. Не успéл áх-нуть, (*collog.*), before he could say Jack Robinson. Он егó, как áхнет по головé, suddenly he gave him a blow on the head.

по-áx-a-ть, *v.p.*, see áхать. Раз-áx-a-ть-ся, *v.p.r.*, to indulge in complaining. Ах-анье, *n.n.*, sighing, groaning, complaining. Ах-овый, *adj.*, (*collog.*), no good whatever, shameless, impudent. А. пáрень, impudent young man. А-ая Рабóта, inferior work.

V roku 1970 kolektív autorov D e a n S. W o r t h – A n d r e w S. K o z a k – D o n a l d B. J o h n s o n vydal *Ruský derivačný slovník*, podľa autorov výsledok unikátneho výskumu slovo tvorby ruských slov. Zachytávajú vyše 100 000 segmentovaných moderných lexikálnych jednotiek, ktoré sú zoskupené do celkov označených ako „word families“. V podstate ide o D o k u l i l o v e (1962) slovo tvorné čeľaде, resp. hniezda. Prioritou tohto slovníka je poukázať na príslušnosť lexikálnych jednotiek ku koreňom slov a na formálnu štruktúru derivátov a kompozít, ešte však bez bližších vnútorných súvislostí medzi konkrétnymi motivovanými slovami.

АБСОЛЮТ

АБСОЛЮТ

АБСОЛЮТ ИВ Н ЫЙ

АБСОЛЮТ ИЗ ИР ОВ А НИ Е

АБСОЛЮТ ИЗ ИР ОВ А Т Ь

АБСОЛЮТ ИЗ ИР ОВ А Т Ь С Я

АБСОЛЮТ ИЗМ

АБСОЛЮТ ИР ОВ А Т Ь

АБСОЛЮТ ИСТ

АБСОЛЮТ ИСТ СК ИЙ

АБСОЛЮТ Н О

АБСОЛЮТ Н ОСТ Ь

АБСОЛЮТ Н ЫЙ

АБСОЛЮТ И Я

Posledný ucelený slovník, ktorý buduje na slovotvorbe, vyšiel v roku 1985. Ide o slovník ruského lingvistu A. N. T i c h o n o v a *Slovoobrazovatel'nyj slovar ruskogo jazyka*. Uvedený autor zatiaľ najkomplexnejšie spracoval slovotvornú problematiku do lexikografickej podoby. Vychádza z usporiadania slov v slovotvornom hniezde na základe spoločnej koreňovej morfémy, na druhej úrovni na základe spoločného slovotvorného základu, teda zo vzťahu medzi motivantom (základové slovo) a motivátom (odvodené slovo). Snaží sa už o naznačenie miesta danej jednotky v slovotvornom hniezde vzhľadom na slovotvornú paradigmu i slovotvorný rad, t. j. na stupeň motivácie, zobrazuje slovotvornú štruktúru slova v dnešnom ponímaní a uvažuje aj o bezprostrednej a sprostredkovej motivácii.

ах,
áx-и
áx-оньк-и
áx-ов-ый
áx-а-ть
áx-ну-ть
áxa-нј-е
вз-áxать-ся
за-áxать
по-áxать
про-áxат
раз-áxать-ся

V slovenskej jazykovede vzniká až v súčasnosti slovník podobného druhu s názvom *Slovník koreňových morfém v slovenčine* (rkp.). Do istej miery nadväzuje na vyššie spomenuté práce, aj keď jeho autori sa pokúsili aj o pomerne podrobné a čo najpresnejšie naznačenie vzájomných, niekedy dosť zložitých vzťahov medzi všetkými lexémami vstupujúcimi do motivačných väzieb (pozri M. Sokolová – M. Ivanová – K. Dziaková, 2003). Museli pritom vychádzať z výsledkov doterajšieho výskumu v oblasti derivatológie, no na druhej strane aj z vlastného bádateľského úsilia pri odhaľovaní jednotlivých slovotvorných javov (porov. M. Sokolová – M. Ivanová – K. Vužňáková, rkp.; M. Sokolová, rkp.). Mnohé závery sú dôležité aj pri spracúvaní hesiel slovotvorného slovníka, a preto ich priamo aplikujeme v tejto lexikografickej práci. Vnímame ich ako inšpiráciu i ako východisko polemík.

KLEBEŤ (KLEBET, KLEBIET)
0,1 **klebet-i:t'**
0,1 >< **klebet-a**

0,2 >> **klebiet-k-a**
 0,2 >(>) **klebet-n-ý**
 0,2 >>> **klebet-n-ost'-ř**
 0,2 >>> **klebet-n-ík-ř**
 0,2 >>>> **klebet-n-ic-a**
 0,2 >>>> **klebet-n-íc-k-y**
 0,2 >(>)(>)(>)(>) **klebet-n-íc-tv-o**
 0,2 > **klebet-iev-a:t'**
 0,2 > o-**klebet-i:t'**
 0,2 > vy-**klebet-i:t'**
 0,2 > po-**klebet-i:t'** si
 0,2 > za-**klebet-i:t'** si

Všetky uvedené hniezdové slovníky sú vybudované na princípe príbuznosti slov a ich vonkajšej (formálnej), primárne morfematickej, nie dvojčlennej, binaristickej (slovotvornej) segmentácie. Nevenujú sa obsahovej stránke pomenovania, abstrahujú od dialektickej spätosti obsahu a výrazu a pracujú tak výlučne s rovinou onomatologickej štruktúry slova. Takýto typ slovníkov teda nezachytáva všetky charakteristiky odvodených a zložených slov, neposkytuje komplexný pohľad na slovotvorné procesy, najmä ak vezmeme do úvahy neodmysliteľné ukazovatele sémantických črt lexikálnych jednotiek, a to i potenciálne vstupujúcich do vzťahu slovotvornej motivácie. Slovotvorná motivácia je totiž formálno-sémantickým vzťahom medzi motivačne spätými slovami (napr. učít' → učitel'; učitel' „ten, kto učí), ktorý hniezdové slovníky nie sú schopné zaznamenať. Hlavným cieľom J. F u r d í k a (porov. 2004, s. 127) v tejto súvislosti bolo minimalizovať nedostatky doterajších dvoch základných metodických postupov pri skúmaní slovotvorného systému jazyka: deskriptívneho, založeného na opise slovotvorných typov, kategórií a na klasifikácii odvodených a zložených slov podľa sémantických kritérií (takto u nás pristupujú k skúmaniu slovotvorby J. Horecký, 1971, 2003; P. Ondrus – J. Horecký – J. Furdík, 1980; K. Buzássyová, 1974; J. Bosák – K. Buzássyová, 1985; J. Horecký – K. Buzássyová – J. Bosák a kol., 1989.) a lexikografického, založeného na zachytení lexikálneho materiálu v podobe slovotvorných hniezd (takto je koncipovaný pripravovaný Slovník koreňových morfév v slovenčine, M. Sokolová a kol., rkp.) Preto sa pokúsil o nový typ slovníka, ktorý by mal v porovnaní s hniezdovými slovníkmi:

I. rozširovať a špecifikovať poznanie:

- o charaktere základového a odvodeného slova (ich sémanticko-gramatických vlastnostiach);
- o slovotvorných prostriedkoch (sufix, prefix, suffixoid, prefixoid, postfix, gramatická a samostatná morféma);

- o slootovorných postupoch:
 - a) základných – 1. *derivácia* (sufixácia, prefixácia, postfixácia, reflexivizácia, transflexia, konfixácia),
 2. *kvázikompozícia*,
 3. *kompozícia* (juxtapozícia, čistá kompozícia, kompozično-derivačný, t. j. kompozično-sufixálny a kompozično-transflexný postup);
 - b) pridružujúcich sa – univerbizácia;
 - o vedľajších, sprievodných procesoch: alternácie, trunkácia;
 - o slootovorných modeloch;
 - o slootovornom a motivačnom význame odvodeného a zloženého slova;
 - o slootovorných útvaroch: 1. slootovorné typy,
 2. onomaziologické kategórie,
 3. typy onomaziologických kategórií;
- II. obsahovať označenie bežných i výnimočných, unikátnych javov a slová, ktoré sa v KSSJ nenachádzajú. Ide o:
- a) odvodené jednotky doložené jazykovou praxou;
 - b) derivatémy (všetky lexikálne jednotky, ktoré sú súčasťou vzťahov slootovornej motivácie; J. Furdík, 2004), ktoré sú východiskami pre slootovornú motiváciu jednotlivých slov (*kač → kačka), a to i v takých prípadoch, keď slovo uvedené v KSSJ je len jedným z článkov slootovorného radu: *palatum → *palatálny → *palatalizovať → palatalizácia → palatalizačný (K. Dziaková, 2001).

Základom na vypracovanie slovníka, zostavenie každého hesla, je nasledujúca schéma pozostávajúca zo 14 bodov:

Heslové slovo a jeho diagnostická parafráza

1. slovný druh a jeho sémanticko-gramatická špecifikácia
 - 1.1. štylistická klasifikácia (ak je slovo štylisticky príznakové)
2. motivovanosť/nemotivovanosť slova
3. motivant(y)
 - 3.1. vzťah motivant → motivát
 - 3.2. slovný druh a sémanticko-gramatická špecifikácia motivantu/motivantov + relevantná štylistická charakteristika
 - 3.3. charakter motivátu/motivantov vyplývajúci z 3.2.
4. slootovorný základ
 - 4.1. alternácie o slootovornom základe a trunkácia
 - 4.2. spájacia morféma (pri kompozitách)

5. slovtvorný formant
 - 5.1. druh formantu
 - 5.2. prípadná variantnosť formantu (fónická alebo morfematická)
6. slovtvorný postup
 - 6.1. univerbizácia
7. slovtvorný vzorec
8. motivačný význam
9. slovtvorný význam
10. príslušnosť k onomaziologickej kategórii
11. typ onomaziologickej kategórie
12. dva príklady slov patriacich k rovnakému slovtvornému typu
13. motivačná intencia (miesto slova v slovtvornom hniezde)
14. súhrnná charakteristika

Poznámka:

Pre body 1. a 3.2. platí, že sa zaznamenávajú iba kategórie lexikologicky relevantné, príznakové. (bližšie o jednotlivých parametroch pozri v editorsky vzniknutej práci J. Furdíka, 2004)

Keďže sa zisťuje formálna i sémantická charakteristika motivátu i motivantu, neodvodené slová sú určené ich onomatologickou štruktúrou (1), motivované slová onomatologickou (1 – 7), t. j. slovtvorný základ + slovtvorný formant (*kanibal-stvo*), aj onomaziologickou štruktúrou (8 – 9), t. j. onomaziologická báza – onomaziologický spoj – onomaziologický príznak („*to, že niekto je kanibal*“). Všetky deriváty, motiváty i motivanty sú však zaradené do príslušnej slovtvornej paradigmy, radu, teda pomocou daných parametrov možno identifikovať ich pozíciu vzhľadom na slovtvorné hniezdo.

Ako ukážku uvádzame jedno nemotivované a tri motivované slová, hoci materiálu je, samozrejme, viac (pozri rozbor slov v editorskej práci J. Furdík, 2004). Nasledujúce príklady vyberáme z našej diplomovej práce (2000):

kachliar „staviteľ kachiel“

1. subst. apel. konkr. sg./pl. mask. + denot. + pers.
2. mot.
3. kachle
 - 3.1. kachle → kachliar
 - 3.2. subst. apel. konkr. pl. tant. gram.
 - 3.3. desubst.
4. kachl-
5. -iar
 - 5.1. sufix
 - 5.2. -ár

6. derivácia, sufixácia
7. Zs + iar (R_{Sml})
8. „ten, kto stavia kachle“
9. „ten, kto (Vact) S_{MOT}“
10. konateľské substantíva
11. mutácia
12. lodiar, stolár
13. → S → kachliarsky
14. SUBST MOT DESUBST DERIV SUFIX ACTOR MUT

kachliarsky „kachliarska práca ← kachliar pracuje“

1. adj., vlast., vzťah., - grad.
2. mot.
3. kachliar
 3. 1. kachliar → kachliarsky
 3. 2. subst., apel., konkr., sg. /pl., mask. + pers., denot.
 3. 3. desubst.
4. kachliar –
5. – sk(y)
 5. 1. sufix
6. derivácia, sufixácia
7. Zs + sk(RADJ1)
8. „taký, ktorý vykonáva kachliar“
9. „taký, ktorý (Vpers) SMOT
10. adj. s významom subjektu
11. mutácia
12. stavbár-sky (s-a činnosť), maliar-sky (m-a korektúra)
13. → ADJ 0
14. ADJ MOT DESUBST DERIV SUFIX SUBJ MUT

kameňolom „miesto, kde sa lomí kameň“

1. subst., apel., konkr., sg./pl., -pers., gram.
2. mot.
3. kameň, lomiť
 - 3.1. kameň m

kameňolom

lomiť k
 3. 2. a) subst., apel., konkr., sg./pl., mask., -pers., gram.
b) verb., autosém., dynam., + subj., + obj., impf.
 3. 3. desubst./ deverb.

4. a) kameň-
b) lom-
4. 2. -o-
5. 0
5. 1. gramatická morféma
6. kompozícia, transflexia
7. Zs + o + (Zv + Rsm3)
8. „lomiť kameň“
9. „VMOT + Scas“
10. determinatívna predmetová zloženina
11. modifikácia
12. pivovar, drevorubač
13. S m
S 0
V k
14. SUBST MOT DESUBST–DEVERB COMP – TRANSFL DETOBJ MODIF

Možno konštatovať, že opísaná podoba slovníka umožňuje podrobné a komplexné zachytenie súčasnej lexikálnej zásoby slovenského jazyka z hľadiska slovo- tvorby. Každé slovo však obsahuje toľko parametrov, že ich názorné zobrazenie je nesmierne rozsiahle, a tak vydanie slovníka v takejto forme by bolo finančne neúnosné. Preto bude asi ťažké túto verziu slovníka publikovať knižne. To však neznamená, že by túto prácu nebolo možné využívať, či už na vedecké účely alebo priamo pri výučbe teórie tvorenia slov. Objavuje sa alternatívne a zrejme efektívne riešenie na zachytenie takéhoto slovníka počítačovým programom, t. j. na CD-ROM. To by umožnilo priamo sledovať pohyb a vývin slovnej zásoby v čase, teda sprístupniť jej poznanie zo synchronno-diachrónneho hľadiska. Pravda, slovo- tvorba nie je taká pravidelná ako morfológia a syntax, čo znamená, že zostaviť daný program je pomerne zložité a vyžaduje neustále sa vracieť k javom, ktoré sa pravidelnosti vymykajú.

Z týchto dôvodov vznikla myšlienka vytvoriť slovník na pedagogické účely v podobe adekvátnej knižnému vydaniu, a preto sme v spolupráci s J. Furdíkom rozpracovali druhú verziu slovníka opisujúceho slovo- tvorné procesy (K. Dziaková, 2001). Tak vedľa seba existovali dva varianty Slovo- tvorného slovníka slovenčiny.

1. variant – vychádza z pôvodnej podoby zamýšľaného projektu.
 2. variant – je upravenou a zredukovanou verziou vo vzťahu k predchádzajúcej.
2. variant SSS obsahuje tieto parametre:
1. slovníkové heslo (motivát)

2. motivovanosť/nemotivovanosť slova
3. motivant
4. slovotvorný postup
5. slovotvornú štruktúru
6. typ slovotvornej (onomaziologickej) kategórie
7. slovotvornú (onomaziologickú) kategóriu

Daná modifikácia však so sebou prináša viaceré straty z aspektu úplnosti deskripcie derivovaných a zložených slov:

- Tejto podobe slovníka chýba diagnostická parafráza a s tým súvisiaca sémantická charakteristika slovotvornej štruktúry a slovotvorného vzorca jednotlivých slov, ktoré umožňujú ich zaradenie do príslušných slovotvorných útvarov.
- Rovnakou stratou je neuvedenie príkladov, ktorými sa identifikuje slovotvorný typ a potvrdzuje jeho adekvátnosť.
- Závažným mínusom je i nemožnosť poukázať na spojenia adjektív so substantívami, ktoré sú rozhodujúcimi činiteľmi pre motivačný a slovotvorný význam vzťahových prídavných mien, a tak na následné vymedzenie ďalších relevantných parametrov.

Vzhľadom na nedostatky druhej, pedagogickej, verzie slovníka – ide hlavne o absenciu slovotvorných parafráz a významov, ktoré sú relevantné pri vyučovaní slovotvorby, a o nekorešpondujúcu postupnosť pri zaznamenávaní jednotlivých charakteristík slovotvorne motivovaných slov s detským myslením – sme upravili tento variant tak, aby zachytával najdôležitejšie parametre slovotvorného systému slovenčiny a zároveň bol použiteľný v školskej praxi pri vyučovaní slovotvorby na všetkých typoch škôl. Keďže ide o skrátenú verziu, nazvali sme ho *Malý slovotvorný slovník slovenčiny* (ďalej MSSS).

Ukážka 2. variantu Slovtvorného slovníka slovenčiny (pedagogická verzia):

názov	motivovanosť	motivant	ST postup	ST štruktúra	typ ST kategórie	ST kategória	
kankán	0	0	0	0	0	0	0
kankánový	M	kankán	sufixácia	kankán-ový	mutač.	desubst.	objekt
kano	0	0	0	0	0	0	0
kanoista	M	kano	sufixácia	kano-ista	mutač.	desubst.	konateľské substantívum
kanoistika	M	kanoista	sufixácia	kanoist-ika	mutač.	desubst.	nomen essendi
kanoistka	M	kanoista	sufixácia	kanoist-ka	modif.	desubst.	feminatívum

názov	motivovanosť	motivant	ST postup	ST štruktúra	typ ST kategórie	ST kategória	
kanoistický	M	kanoistika	sufixácia	kanoistic-ký; k/c	mutač.	desubst.	zloženie
kanón	0	0	0	0	0	0	0
kanónový	M	kanón	sufixácia	kanón-ový	mutač.	desubst.	pôvod
kanónik	M	kanón	sufixácia	kanón-ik; n/ň	modif.	desubst.	deminutívum
kanónček	M	kanón	sufixácia	kanón-ček	modif.	desubst.	deminutívum
kanonier	M	kanón	sufixácia	kanon-ier; ó/o, n/ň	mutač.	desubst.	konateľské substantívum
kanonierka	M	kanonier	sufixácia	kanonier-ka	modif.	desubst.	feminatívum
kanonáda	M	kanón	sufixácia	kanon-áda; ó/o	mutač.	desubst.	pôvod
kaňon	0	0	0	0	0	0	0
kánon	0	0	0	0	0	0	0
kanonik	M	kánon	sufixácia	kanon-ik; á/a	mutač.	desubst.	konateľské substantívum
1kanonický	M	kánon	sufixácia	kanon-ický; á/a	mutač.	desubst.	široký vzťah
2kanonický	M	kanonik	sufixácia	kanonic-ký; k/c	mutač.	desubst.	subjekt
kanonizovať	M	kánon	sufixácia	kanon-izovať; á/a	mutač.	desubst.	v. faciendi
kanonizácia	M	kanonizovať	sufixácia	kanoniz-ácia; ov/x	transpoz.	deverb.	spredmetenie deja
kantár	0	0	0	0	0	0	0
kantáta	0	0	0	0	0	0	0
kantátový	M	kantáta	sufixácia	kantát-ový	mutač.	desubst.	príslušnosť
kantiléna	0	0	0	0	0	0	0
kantína	0	0	0	0	0	0	0
kantón	0	0	0	0	0	0	0
kantonálny	M	kantón	sufixácia	kanton-álny; ó/o	mutač.	desubst.	príslušnosť
kantor	0	0	0	0	0	0	0
kantorský	M	kantor	sufixácia	kantor-ský	mutač.	desubst.	subjekt
kántriť	0	0	0	0	0	0	0
kanúť	0	0	0	0	0	0	0
kanva	0	0	0	0	0	0	0
kanvička	M	kanva	sufixácia	kanv-ička	modif.	desubst.	deminutívum
kanvica	M	kanva	sufixácia	kanv-ica	0	0	redundantnosť
kaolín	0	0	0	0	0	0	0
kaolínový	M	kaolín	sufixácia	kaolín-ový	mutač.	desubst.	zloženie
kapacita	0	0	0	0	0	0	0
kapacitný	M	kapacita	sufixácia	kapacit-ný	mutač.	desubst.	zreteľ
kapara	0	0	0	0	0	0	0
kapasť	0	0	0	0	0	0	0
kapec	0	0	0	0	0	0	0
kapček	M	kapec	sufixácia	kapč-ek; e/0, c/č	modif.	desubst.	deminutívum
kapela	0	0	0	0	0	0	0
kapelník	M	kapela	sufixácia	kapel-ník	mutač.	desubst.	konateľské substantívum

názov	motivovanosť	motivant	ST postup	ST štruktúra	typ ST kategórie	ST kategória	
kapia	0	0	0	0	0	0	0
kapilára	0	0	0	0	0	0	0
kapilárny	M	kapilára	sufixácia	kapilár-ny	mutač.	desubst.	priestorové určenie
kapitál	0	0	0	0	0	0	0

Tým však nechceme našu pozornosť odkloniť ani od pôvodne zamýšľaného variantu slovníka. Ide naozaj o najkomplexnejšie podanie tejto problematiky. No napriek podrobne rozpracovanému systému sa vynárajú stále nové otázky, čo je spôsobené nateraz nezavŕšenou podobou tejto koncepcie. Výskum zatiaľ diskutabilných a neprebádaných javov je rovnako závažný pre obe verzie slovníka a po ich vyriešení by bolo dokončenie kolektívnej práce, ktorú začal J. Furdík, už iba formálnou záležitosťou.

Lexikografické slovtvorné parametre MSSS zachytávajú:

1. formálny a sémantický vzťah motivujúceho a motivovaného slova:
2. a) onomaziologickú (vnútornú) štruktúru motivovaného slova
b) onomatologickú (formálnu, vonkajšiu) slovtvornú štruktúru motivovaného slova
3. spôsob vzniku motivovaného slova
4. klasifikáciu motivovaných slov do slovtvorných útvarov

Pri všetkých derivátoch a kompozitách vymedzujeme 6 nasledujúcich parametrov:

Heslo (motivát/nemotivované slovo)

1. slovtvorný význam
2. motivovanosť
3. motivant (odvodené alebo zložené slovo)
4. slovtvorná štruktúra motivovaného slova
5. slovtvorný postup, ktorým vznikol príslušný motivát
6. slovtvorné kategórie a typy slovtvorných kategórií

Objavujú sa tu analógie i diferencie v porovnaní s pôvodnou stavbou hesla, ktorú navrhol J. Furdík (K. Dziaková, op. cit.):

- a) Zachovaná je postupnosť parametrov,
- b) Počet parametrov je zredukovaný viac ako o polovicu.

a) Postupnosť parametrov sme zvolili vzhľadom na spôsob myslenia, od konkrétneho k všeobecnému, i na plynulý prechod pri odhaľovaní slovtvorných atribútov konkrétnych lexikálnych jednotiek. Ako východisko slúži vysvetlenie slovtvor-

ného významu slova. Na základe schopnosti zrekonštruovať kontext (kontexty), ktorý zachytáva sémantickú slovotvornú štruktúru lexikálnej jednotky a zároveň obsahuje východiskové slovo, dokážeme nájsť a vysvetliť motivačné väzby danej jednotky v slovotvornom systéme jazyka, t. j. zistiť príslušný vzťah k motivantu (motivantom) a k slovotvorným kategóriám, odkryť slovotvornú štruktúru slova a následne postupy, ktoré sa zúčastnili pri jeho utvorení.

b) So zreteľom na rozsiahlosť slovníka sme museli eliminovať množstvo parametrov. Vzdali sme sa slovnodruhovej a gramaticko-sémantickej špecifikácie motívátu i motivantu. Nazdávame sa, že tieto charakteristiky nie sú v našom prípade až také rozhodujúce. Neuvádzame ani slovotvorný vzorec, ktorý je zovšeobecnením slovotvornej štruktúry slova. Tú zaznamenávame spolu so sprievodnými postupmi a javmi, akými sú trunkácia, univerbizácia a alternačné zmeny. Diagnostická parafráza je často totožná, resp. takmer totožná s motivačným významom slova, a preto danú substitúciu, transformáciu slova na syntagmu alebo vetu uvádzame len v jednej podobe. Ako východisko sme zvolili motivačný význam slova, keďže slovotvorný význam je len invariantom motivačných významov (porov. Furdík, 2004, s. 131), ale z dôvodu zachovania jednotnej terminológie i korešpondencie názvu slovníka a jazykovej roviny, resp. disciplíny s názvom jej parametrov (pozri vyššie) používame pojem slovotvorný význam slova. Podobne je to s označením slovotvorná kategória

Ukážka z Malého slovotvorného slovníka slovenčiny:

HESLO (MOTIVÁT)	ST VÝZNAM	MOTIVOVANOSŤ	MOTIVANT	ST ŠTRUKTÚRA	ST POSTUP	ST KATEGÓRIE
f	0	0	0	0	0	0
fa	0	0	0	0	0	0
fabrička	malá fabrika	M	fabrika	fabrič-ka, k/č	sufixácia	desubst., mod., zdrob.
fabricky	tak, že N je fabrické	M	fabrický	fabrick-y	transflex.	deadj., transp., vl. na okoln.
fabrický (výrobok)	taký, ktorý sa robí vo fabrike	M	fabrika	fabric-ký, k/c	sufixácia	desubst. mut., miesto
fabrika	0	0	0	0	0	0
fabrikant	ten, kto pracuje vo fabrike	M	fabrika	fabrik-ant	sufixácia	desubst. mut. konateľ
fabrikantský (f-á práca)	taký, ktorý robí fabrikant	M	fabrikant	fabrikant-ský	sufixácia	deadj., mut., subjekt
fabrikovať	produkovať ako vo fabrike	M	fabrika	fabrik-ovať	sufixácia	desubst., mut., podobnosť
fabula	0	0	0	0	0	0

HESLO (MOTIVÁT)	ST VÝZNAM	MOTIVOVANOSŤ	MOTIVANT	ST ŠTRUKTÚRA	ST POSTUP	ST KATEGÓRIE
fác	0	0	0	0	0	0
facka	0	0	0	0	0	0
fackať	dávať facky	M	facka	fack-ať	transflex.	desubst., mut., opatriť tým
fackovať	dávať facky	M	facka	fack-ovať	sufixácia	desubst., mut., opatriť tým
facnúť	raz fackať	M	fac(k)at'	fac-núť	sufixácia	deverb., mod., dokonav
fáč	0	0	0	0	0	0
fačovať	dávať fáč	M	fáč	fač-ovať	sufixácia	desubst., mut., opatriť tým
fádne	tak, že N je fádne	M	fádny	fádn-e, n/ň	transflex.	deadj., transp., vl. na okoln.
fádnosť	to, že N je fádne	M	fádny	fádn-ost'	sufixácia	deadj., transp., spredm. vl.
fádny	0	0	0	0	0	0
fafrnok	0	0	0	0	0	0
fagan	0	0	0	0	0	0
faganisko	veľký fagan	M	fagan	fagan-isko, n/ň	sufixácia	desubst., mut., zvelič.
fagot	0	0	0	0	0	0
fach	0	0	0	0	0	0
fachman	ten, kto je odborníkom vo fachu	M	fach, -man	fach -man	kvázikomp.	desubst., mut., konateľ
fajansa	0	0	0	0	0	0
fajansový (f-á miska)	taký, ktorý má fajansu	M	fajansa	fajans-ový	sufixácia	desubst., mut., časť a súčasť
fajčiar	ten, kto fajčí	M	fajčiť	fajč-iar	sufixácia	deverb., mut., činiteľ
fajčiarení	to, kde sa fajčí	M	fajčiar	fajčiar-eň	sufixácia	desubst., mut., miesto
fajčiarka	žena - fajčiar	M	fajčiar	fajčiar-ka	sufixácia	desubst., mod., prechyl.
fajčiarsky (kútik)	taký, ktorý je určený pre fajčiara	M	fajčiar	fajčiar-sky	sufixácia	desubst., mut., príslušnosť
fajčievať	opakovane fajčiť	M	fajčiť	fajč-ievať	sufixácia	deverb., mod., opakovanie
fajčivo	to, čo sa fajčí	M	fajčiť	fajč-ivo	sufixácia	desubst., mut., nositeľ deja
fajčiť	0	0	0	0	0	0
fajka	to, čo z čoho sa fajčí	M	fajčiť	fajk-a, ě/k	transflex.	desubst., mut., prostriedok
fajkový (tabak)	taký, ktorý je do fajky	M	fajka	fajk-ový	sufixácia	desubst., mut., účel
fajočka	malá fajka	M	fajka	faj-očka	sufixácia	desubst., mod., zdrob.
fajn	0	0	0	0	0	0
fajne	tak, že N je fajné	M	fajný	fajn-e, n/ň	transflex.	deadj., transp., vl. na okoln.
fajnovo	tak, že N je fajnové	M	fajnový	fajnov-o	transflex.	deadj., transp., vl. na okoln.
fajnovosť	to, že N je fajnové	M	fajnový	fajnov-ost'	sufixácia	deadj., transp., spredm. vl.
fajnový	0	0	fajn	fajn-ový	sufixácia	ohybnosť

a typ slovotvornej kategórie (J. Furdík vymedzuje onomaziologickú kategóriu a typ onomaziologickej kategórie, op. cit.). Posledný, 14. bod, súhrnná charakteristika, je v našom prípade redundantným prvkom, keďže všetky charakteristiky zachytávame na jednej úrovni.

Tieto skutočnosti odlišujú našu prácu (vzniká ako grantová úloha VEGA 1/1423/04), ktorej autorkami sú doc. Ľ. Liptáková a K. Vužňáková (Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove), od priekopníckeho projektu J. Furdíka, no zároveň ide o pokračovanie v jeho projekte.

Na základe doterajších vedecko-pedagogických skúseností môžeme vymedziť všeobecné argumenty, ktoré svedčia o opodstatnenosti našej práce i jej praktického využitia. Tvorbou MSSS sa pokúšame:

1. Rozvíjať schopnosť študentov pracovať so slovníkom.

2. Odstrániť ťažkosti (nerozlišovanie morfematickej a slovotvornej štruktúry slovotvorne motivovaného slova, abstrahovanie od sémantickej stránky derivátov a kompozít, zisťovanie smeru motivačnej intencie) vyskytujúce sa v súvislosti s osvojovaním si teórie tvorenia slov a na základe toho obohacovať a rozvíjať vlastný slovník i slovnú zásobu jazyka.

3. Poskytnúť odpovede na otázky objavujúce sa so zreteľom na individuálne potreby toho-ktorého komunikanta.

4. Vytvoriť pomocný študijný materiál pre učiteľov slovenského jazyka na všetkých typoch škôl i prostriedok na tvorbu didaktických cvičení s cieľom upevňovať poznanie formálno-sémantickej príbuznosti slov a uvedomovanie si príslušnosti slov k spoločnému slovotvornému hniezdu.

5. Eliminovať nepresnosti pri slovotvornej analýze jednotlivých slov, ktoré sú spôsobené prístupom k motivovanému slovu prostredníctvom formálnej, vonkajšej binaristickej štruktúry slova.

Vysvetlenie skratiek a symbolov:

deadj. – deadjektívum, desubst. – desubstantívum, deverb. – deverbatívum, dokonav. – dokonavosť/dokonavé sloveso, mod./modif. – modifikácia, mut./mutač. – mutácia, spredm. vl. – spredmetnenie vlastnosti, prechyl'. – prechyl'ovanie, transp./transpoz. – transpozícia, zdrob. – zdobnenina, zvelič. – zveličovanie, vl. na okoln. – prechod vlastnosti na okolnosť;

M – motivovanosť, 0 – nemotivované slovo

Literatúra

BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára: Východiská morfémovej analýzy (Morfematika. Slovtvorba.). Jazyko-vedné štúdie XIX. Bratislava: Veda 1985. 131 s.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. 1. vyd. Bratislava: Veda 1974. 240 s.

- DOKULIL, Miloš: Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.
- DZIAKOVÁ, Katarína: Slovtvorný slovník slovenčiny. [Diplomová práca]. Prešov: FF PU 2000. 146 s.
- DZIAKOVÁ, Katarína: O príprave slovtvorného slovníka slovenčiny. Slovo o slove, 2001, 7. roč., s. 29 – 32.
- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovtvorba (Teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200s.
- HORECKÝ, Ján: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 255 s.
- HORECKÝ, Ján: Onomaziologická štruktúra slovenčiny. Spisy. 5. Bratislava: SJS SAV 2003. 59 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.
- Slovník koreňových morfém v slovenčine. Rkp.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – DZIAKOVÁ, Katarína: Zásady spracovania slovníka koreňových morfém v slovenčine. Jazykovedný časopis, 2003, roč. 54, č. 1 – 2, s. 67 – 92.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos Slovníka koreňových morfém v slovenčine k charakteristike kompozít. Rkp.
- TICHONOV, A. N.: Slovoobrazovateľný slovar ruskogo jazyka. Moskva: Russkij jazyk 1985. 2 zv.
- WOLKONSKY, C. – POLTORATZKY, M.: Handbook of Russian Roots. New York and London: Columbia University Press 1961. 414 s.
- WORTH, D. S. – KOZAK, A. S. – JOHNSON, D. B.: Russian Derivational Dictionary. New York: American Elsevier Publishing Company, Inc. 1970. 750 s.

Nový terminologický slovník elektronických médií

Trojica mladých prešovských autorov Renáta Gregová, Juraj Rusnák a Ján S. Sabol vydali v spoluautorstve publikáciu, ktorú nazvali trochu nekonzistentne *Interpretácia textov elektronických masových médií. Stručný terminologický slovník*. Tento slovník, ktorý spracovaním osciluje medzi terminologickým slovníkom a encyklopédiou, vydala Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove v rámci svojej edície AFPhUP ako č. 120/184 v r. 2004 na 156 stranách.

Ak spočítame encyklopedické a terminologické diela dotýkajúce sa elektronických médií doma i v zahraničí, dá sa povedať, že ich nie je málo. Každé je však trochu špecifické a vzhľadom na rok svojho vydania mnohé už prestali byť informačne aktuálne. Osobitne je to nemilé pri slovníkoch spracúvajúcich sféry, ktoré práve prežili či prežívajú v týchto dňoch búrlivý rozvoj. A oblasť elektronických médií je práve takouto sférou. Jej úloha je dnes pri utváraní moderného človeka iba ťažko doceniteľná, čo predpovedal aj v recenzovanej publikácii citovaný Marshal Mc Luhan, ktorý o týchto médiách už dávnejšie predvídal, že sa stanú súčasťou našej biosféry.

V úvode publikácie sa dozvedáme, že nadväzuje na dve iné práce, ktoré vznikli takisto na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, *O interpretácii mediálneho textu* a *Médiá a text*. Takto môžeme lepšie pochopiť aj výber hesiel, ktorý sa nám miestami javí bez tohto poznania ako značne subjektívny. Je to však vcelku kompaktný glosár najdôležitejších pojmov, s ktorými sa môže príjemca stretnúť pri kontakte s elektronicky šíreným mediálnym textom. Dalo by sa povedať, že táto publikácia zaplňa istý terminologický i encyklopedický deficit, ktorý sa pociťuje v súvislosti s novými informačnými technológiami.

Heslá sú koncipované tak, že „interpretačné pohľady“ na niektorých miestach, ako sme už naznačili, výrazne prekračujú hranice jednoduchej terminologickej príručky a heslová jednotka sa mení na encyklopedický výklad s odkazmi do príbuzných sfér. Preto môže byť dobrou učebnou pomôckou pri vyučovaní predmetov, ktoré sa zameriavajú na interpretáciu textov elektronických masových médií v oblasti rozhlasovej či televíznej žurnalistiky, ale aj rozhlasovej, televíznej a filmovej tvorby.

V slovníku sa vykladá viac ako 600 hesiel, ktoré sú vo väčšine prípadov poprepájané odkazmi. Každé navyše odkazuje v poznámkach na nejaké dielo, kde o príslušnom pojme nájdeme viac informácií. Štruktúra hesla je taká, že po heslovom

slove sa (v prípade potreby) nachádza údaj o jeho pôvode a – najmä ak ide o menej známe slovo prevzaté z iného jazyka – aj jeho slovenský ekvivalent, ak ide o skratkové slovo, vysvetlia sa skratky, potom nasleduje výklad slova i prípadné ilustratívne príklady. Mnohé zo spracúvaných výrazov sa k nám dostali z angličtiny. V tomto prípade by sme privítali, keby autori slovníka poskytli čitateľovi aj údaje o tom, ako sa má príslušný výraz v slovenskom kontexte vyslovovať. Týka sa to rovnako skratiek, ako aj výrazových prostriedkov, ktoré nie sú známe každému čitateľovi: Niekoľko príkladov: *BMP, CATV, CCIR, DAT, DVD, EBU, EP, HTML, MID, MMS, account, billboard* – sem sa mohla zaradiť aj zaužívaná adaptovaná podoba *bilbord* –, *blockbuster, bodycopy, brandom bridging, broadcasting, cliff-hanger, cookie, flashback, flame, chat, informercials, mainstream, prime-time, samplig, share, webmastering, freeware, happy end, headlines, casting*. Je tu ďalej *kartridž, lay-out, LP, western – vestern* (mohla by byť aj *vesternizácia*), *narrowcasting, off-line*, zaujímavé z hľadiska výkladu sú *pozicioning, public relations, studené médiá* a i. Autori sa na škodu veci vyhli úvahám o tom, či v niektorých prípadoch by nebolo možné zaviesť aj slovenský ekvivalent, ktorý by prax mohla prijať. Vo väčšine prípadov to, pravda, nie je možné, domáce ekvivalenty pri týchto nových výrazoch nejestvujú a takúto úlohu si nestanovili ani autori. Chceli predovšetkým informovať o najnovších pohyboch a najnovšom stave v oblasti jazyka vo sfére elektronických médií. Z tohto pohľadu treba vydanie slovníka, ktorý je urobený starostlivo a s nadhľadom, privítať. Bude dobrou pomôckou nielen pre záujemcov o túto oblasť a poslucháčov príslušných mediálnych fakúlt, pre rozhlasových, televíznych a filmových tvorcov, ale aj pre lexikografov.

Slavomír Ondrejovič

Na osemdesiatku profesora Šimona Ondruša

Na sklonku vlašajšieho roka sme si pripomenuli vzácné životné jubileum popredného slovenského jazykovedca prof. PhDr. Šimona Ondruša, CSc. Narodil sa 27. 10. 1924 v Klčove, blízko dominant profánneho a sakrálneho – Spišského hradu a Spišskej Kapituly; a je len prirodzené, že názov svojej kolísky i rodného Spiša zahrnul do svojich etymologických pozorovaní.

Po absolvovaní gymnázia v Levoči študoval v rokoch 1946 – 1950 na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity odbor slovenský jazyk a filozofiu. Aprobačné predmety ho priam predurčili na lingvistické uvažovanie na širšom metodologickom, všeobecnolingvistickom, filozofickom základe. Roku 1952 získal titul PhDr., r. 1959 vedeckú hodnosť CSc., r. 1960 vedecko-pedagogickú hodnosť docenta a r. 1967 univerzitného profesora. V rokoch 1950 – 1964 pracoval na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty (od r. 1964 Univerzity Komenského v Bratislave), v r. 1964 – 1987 pracoval na Katedre slavistiky a indoeuropeistiky, v r. 1987 – 1990 na Katedre slovanských filológií FF UK v Bratislave, pričom v r. 1964 – 1968 bol vedúcim katedry. Vzdelávacie a bádateľské kontakty s vysokoškolským prostredím neprerušil ani po odchode do dôchodku r. 1990 (FF UK Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave).

V roku 1961 – 1962 vykonával Šimon Ondruš funkciu prodekana Filozofickej fakulty UK, v r. 1963 – 1965 bol dekanom. Koncentrovanejší vzdelávacie a vedeckovýskumný kontakt so zahraničím realizoval najmä ako lektor slovenského jazyka na Univerzite Lajosa Kossutha v Debrecíne (1959 – 1961) a ako hosťujúci profesor českého a slovenského jazyka na univerzite v Kolíne nad Rýnom (1968 – 1970). Na najvyššej organizačnej úrovni zasiahol do činnosti našej základnej inštitúcie pre prienik slovenčiny a slovenskej kultúry do zahraničia: r. 1966 bol (spolu s E. Paulinym) riaditeľom, v r. 1968 – 1969 zástupcom riaditeľa a v r. 1970, 1971 riaditeľom letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca na FF UK v Bratislave. Z ďalších riadiacich a organizačných jubilentových vedeckých aktivít pripomeňme, že v r. 1963 – 1966 bol druhým podpredsedom a v r. 1966 – 1968 podpredsedom Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV (dnešná Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV); v r. 1969 – 1970 pracoval ako predseda Slovenského komitétu slavistov, v r. 1974 ako člen Vedeckého kolégia jazykovedy SAV a od r. 1975 ako člen Vedeckého kolégia pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení. Bol predsedom, resp. členom viacerých komisií pre obhajoby doktorských a kandidátskych dizertačných prác (vedné odbory: jazykoveda konkrétnych jazykových skupín – slovanské jazyky; slovenský

jazyk; porovnávacía indoeurópska jazykoveda; všeobecná jazykoveda; jazykoveda konkrétnych jazykových skupín – súčasný nemecký jazyk).

S aprobačnými predmetmi jubilantovho vysokoškolského štúdia do značnej miery súvisia aj jeho dominantné vedeckovýskumné oblasti: 1) slavistika a indoeuropeistika, 2) etymológia a 3) všeobecná jazykoveda vrátane dejín jazykovedy (najmä prvý a druhý bádateľský smer sú vnútorne prepojené). Z učebníc a monografií – popri množstve vedeckých štúdií – by sme do prvého vedeckovýskumného okruhu mohli zaradiť skriptá *Úvod do slavistiky* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1955. 216 s.; 2. vyd. 1956; dotlač 1959) a publikáciu *Szláv népek és nyelvek* (Budapest, Tankönyvkiadó 1962. 180 s.; spoluautor), do druhého nateraz tri zväzky monograficky vydaných etymologických štúdií: *Odtajnené trezory slov* (Martin, Matica slovenská 2000. 242 s.), *Odtajnené trezory slov. II.* (Martin, Matica slovenská 2002. 228 s.) a *Odtajnené trezory slov. III.* (Martin, Matica slovenská 2004. 232 s.). Tieto etymologické štúdiá vznikali a boli publikované postupne v priebehu niekoľkých desaťročí, podľa tematických okruhov (spôsobom výkladu a štylisticky zohľadňujúce čitateľov) zasa v Slovenských pohľadoch v pravidelnej rubrike Slováreň. Vzhľadom na to, že prof. Šimon Ondruš v tomto časopise aj po vyjdení 3. zväzku *Odtajnených trezorov slov* pokračuje v publikovaní ďalších etymologických úvah, možno v nádeji očakávať aj ich kontinuálne knižné vydanie. Do tretieho, všeobecnolingvistického bádateľského okruhu jubilanta patrí kniha *Úvod do štúdia jazykov*, napísaná v spoluautorstve (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 320 s. – 2., doplnené vyd. 1984. 344 s. – 3. vyd. 1987. 344 s. Prof. Š. Ondruš už v 2. vydaní doplnil text tejto vysokoškolskej učebnice o kapitolu *Dejiny jazykovedy*, s. 285 – 309).

Podrobnejší, doplňujúci pohľad na všeobecnolingvistické a slavistické predpolie Ondrušových etymologických „etud“ ukazuje šírku, ale aj vertikálitu jeho bádateľského „gesta“, v ktorom sa zrkadlí priam všadeprítomný metodologický základ lingvistického uvažovania (jeho tematické okruhy predkladáme iba výberovo). A tak v našich a zahraničných časopisoch a zborníkoch hodnotí všeobecnú jazykovedu a indoeuropeistiku na Slovensku v rokoch 1945 – 1960 (1960), bilanciu prvej generácie štrukturalistov (1967), zhodnocuje viaceré práce z dejín jazykovedy (1971) a predstavuje súčasné smery v jazykovede (1974), zamýšľa sa nad stavom a úlohami slovanskej a indoeurópskej historicko-porovnávej jazykovedy v ČSSR (1974), koncipuje kapitoly z dejín jazykovedy (začína staroindickou a starogréckou jazykovedou – 1975), uvažuje o súčasnej komparatistike a Schleicherovej indoeurópskej bájke (1983) a i. Zo slavisticky orientovaných úvah upozorňujeme najmä na nasledujúce jubilantove bádateľské zábery: *Život Konštantína a Život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie* (1983), vybraná lexika Kyjevských listov (1984, 1986), slovensko-česká lexikálna konfrontácia (1984), *Život Metoda VI: gužachu slověnskyja knigy* (k 1100. výročiu Metodovej smrti – 1985), staroslovenčina a sta-

rá slovenčina (1994), jazykovedné prekladateľské umenie sv. Konštantína-Cyrila a sv. Gorazda (1999) atď.

Fundamentálny prínos Ondrušových vedeckovýskumných krokov však treba hľadať v jeho prienikoch do pôvodu a vývinu pomenovaní, v etymológii. Pri svojich „výzvedných“ cestách po vývinových zákutiach jazykových jednotiek, zavše sa nachádzajúcich v historickom prítmí, a na bádateľských rázcestiach a križovatkách, ktoré môžu zaviesť do slepých uličiek, používa kognitívny kompas, kľúč na „odtajnenie trezorov slov“ – teóriu o hláskovej štruktúre odvodeného indoeurópskeho koreňa, laryngálnu teóriu E. Benvenista a J. Kuryłowicza, ktorých nazýva „veľmajstrami porovnávaczej jazykovedy“. Túto teóriu aplikuje pri sugestívnych etymologických výkladoch apelatív a proprií, konkrét aj abstrákt, pomenúvajúcich javy z oblasti spoločnosti, remesla a umenia Slovanov, duše a tela, peňazí, nástrojov, jedál, cirkvi a náboženstva, názvov riek, vrchov, osád, dedín a miest, osôb a osobností, národov atď. Osobitne uvažuje o slovenských (slovanských) slovách v maďarčine.

Šimon Ondruš na svojich etymologických trasách pozorne sleduje bádateľské smerovky aj chodníky vedúce do prázdna, polemizuje – porov. napr. štúdie *Ešte raz o pôvode pomenovania rieky Váh (Otvorená odpoveď Vladimírovi Šmilauerovi)*. Slovenská reč, 40, 1975, s. 27 – 41; *Etymologické poznámky F. Kopečného, jazykové fakty a jazyková teória*. Slovenská reč, 41, 1976, s. 349 – 357 ; ostro odmieta neodbornosť, povrchnosť (často v službe ideológie) pri etymologických interpretáciách (porov. napr. pri výklade názvov Laborec, Tisa, Ondava, Cirocha – *Odtajnené trezory slov*, 2000, s. 21 – 22, 33 – 34, 36 – 37, 40). Z týchto Ondrušových pozorovaní si možno vyvodit' aj jeden z princípov bádateľskej morálky: vedec sa môže myliť, ale nesmie zavádzať. Pravda, jubilant vie aj o princípe kognitívnej relativity, tobôž pri takej náročnej disciplíne, akou je etymológia. Pri návratoch k výkladu o pôvode názvov Váh/Dudváh/Uh pripomína: „Známa je sentencia, že veda nespočíva v určení jednoznačnej pravdy, ale v hľadaní pravdy. Aj ja v spájaní Váhu s váhou, vahanom, vahadlom alebo v spájaní s Uhom iba hľadám pravdu.“ (tamže, s. 45).

A na záver vyznanie etymológii, v ktorej je náš jubilant majstrom.

Bádateľ v etymológii svojimi odhaleniami akoby vracal jazyk k jeho ikonicko-symbolickému zriedlam, napovedajúcim pôvodnú motiváciu. Etymológ tak bdie nad funkčnou homeostázou medzi ikonicko-symbolickým a arbitrárnym semiotickým princípom, pripomínajúc, že aj synchronne nemotivované, značkové slová majú svoju genetickú motiváciu, svoje primárne semioticko-formové zakotvenie do konkrétneho odlesku sémantických črt, že sú napojené na pôvodnú „záchytnú“ sieť, ktorej vlastne vládne obraz, metafora – ako pri biblických podobenstvách. Etymológovia svojou diachrónno-synchronnou „hrou“ na výraz a význam, odklínajúc pôvodné sémantické „milieu“ slov, sa stávajú lingvistickými básnikmi, podobne ako – povedané s jubilantom – „sa slová básnickou transmotiváciou a remotiváciou čas-

to vracajú do toho prvotného stavu, v akom sa v dávnej minulosti používali aj v bežnej reči“, preto „básnici sú často aj intuitívnymi etymológmi“ (Ondruš – Sabol, *Úvod do štúdia jazykov*. 3. vyd., 1987, s. 42). Etymológia a poézia sú teda aj odtajňovaním súvislostí medzi formou a obsahom slov a odkrývaním pôvodných motivácií i priestormi iskrivej zázračnosti jazykových prvkov a v nich ticho pulzujúcich vzťahov a súčinností symetrie a asymetrie výrazových a významových väzieb, dokazujú, že – ako sme to už trochu inak povedali – v arbitrárnom tele reči pulzuje (prvšie) etymológmi a básnikmi neprestajne aktivizované ikonicko-symbolické srdce.

Prof. Šimon Ondruš – obrazne vyjadrené – vrátil pri značnej časti lexikálnych jednotiek etymologické uvažovanie z nepresných, hmlistých metodologických výšin na prostý, ale podmanivý ľudský konkrétny svet, aby sa – obohatené o skúsenosť „soli zeme“ – vrátilo do oblasti vedeckej teórie s pevnými, nekompromisnými teoretickými premisami, aby takto – s vedomím o pokore – odkrývalo zmysel vecí, logiku ľudských dejín, krásu života. S výsledkami jeho etymologických výskumov sa po Slovensku pohybujeme akosi istejšie, bytostnejšie, stávajú sa nám bližšími aj Fatra, Patria, aj Orava, Nitra, Gemer, aj Váh, Uh, Ipel, Poprad, Hornád či Latorica...

Nášmu jubilantovi do ďalších rokov úprimne vinšujeme pevné zdravie a veľa síl na neprestajné transmotivačné a remotivačné odtajňovanie skrytých výrazových a významových súvzťažností slova a ich vývinových spolupôsobení. Nech mu bádateľská tenzia homeostaticky prerastá do poznávacej detenzie, na potešenie z objavenej krásy, na úžitok vede.

Ad multos annos!

Ján Sabol

Súpis prác profesora Šimona Ondruša za roky 1995 – 2004

Tento súpis prác nadväzuje na súpis prác Šimona Ondruša za roky 1985 – 1994 z pera L. Dvonča, ktorý bol uverejnený v Slovenskej reči, a vychádza z publikácií L. Dvonča *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov* (1986 – 1995) a (1996 – 2000). Bibliografia je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov. Najprv sa uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty a recenzie, drobné príspevky a správy.

1995

História, jazykový zemepis a etymológia. – Makedonski jazik, 40 – 41, 1989 – 1990, vyd. 1995, s. 399 – 401.

Pôvod hydronyma *Gidra*. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 162 – 165.

Slovenské *Voderady*, východoslovenské *Oderady* a etymológia slova *vôdor*. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 50 – 54.

- Anketa. Čo pre vás značí Cyril a Metod? – Literárny týždenník, 8, 1995, č. 26, s. 16 (odpoveď na otázku).
- Najstaršia slovanská omšová kniha. – Literárny týždenník, 8, 1995, č. 25, s. 8.
- Biskup – martýr. – Slovenský sever, 5, 1995, č. 4, s. 19.
- Vianoce, fašiangy, pôst, Veľká noc. – Slovenské pohľady, 4 + III, 1995, č. 3, s. 109 – 114.
- Rešeto, riečica, ročka, košenica. – Slovenské pohľady, 4 + III, č. 7 – 8, s. 108 – 113.
- Vrša, rešeto a obrva. – Slovenské pohľady, 4 + III, č. 9, s. 239 – 243.
- Makyta. – Slovenské pohľady, 4 + III, 1995, č. 10, s. 162 – 165.
- Urpín. (Venujem pánu Čupkovi, majiteľovi pivovaru Urpín.) – Slovenské pohľady, 4 + III, 1995, č. 4, s. 113 – 119.
- Tatranské Smokovce a východoslovenské Smykovec. – Slovenské pohľady, 4 + III, 1995, č. 2, s. 117 – 121.
- Spomienková svedč chartistky. – Slovenská republika, 9. 1. 1995, s. 5.
- Vážny prínos do dejín slovenčiny. [Historický slovník slovenského jazyka. 3. Red. M. Majtán et al. Bratislava 1995.] – In: Slovenská Republika, 10. 7. 1995, s. 5 (ref.).
- Slovník slovenských nárečí I. Vyšla klenotnica ľudovej reči. [Slovník slovenských nárečí. I. Red. I. Ripka. Bratislava 1995.] – In: Slovenská Republika, 17. 7. 1995, s. 5 (ref.).
- Mons. ThDr. Dominik Kaľata jubiluje. – Katolícke noviny, 110, 1995, č. 21, s. 3.

1996

Slovo *šaš* nepochádza z maďarčiny. – Slovenská reč, 61, 1996, s. 80 – 84.

- Nitra. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + III, 1996, č. 1, s. 101 – 107.
- Bodrog a východoslovenská Mezopotámia. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + III, 1996, č. 2, s. 117 – 123; č. 3, s. 123 – 128; č. 4, s. 113 – 118; č. 5, s. 114 – 120.
- Kokava; Koč: Choč. Ček: Čech: Čak: Čachol. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + III, 1996, č. 6, s. 112 – 119.
- Duch – duša – telo. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + III, 1996, č. 7 – 8, s. 237 – 242.
- Kostra a údy. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + III, č. 10, s. 100 – 105.
- Chorvátska kuna, ukrajinská hrivna a slovenské peniaze. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + III, č. 11, s. 97 – 103.
- Chvíle s Romanom Jakobsonom. – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 4, s. 3, 12.
- Bol Matúš Čák Maďar? – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 28, s. 4 – 5.
- Poetický skvost. – Slovenská Republika, 5. 1. 1996, s. 7.
- Tri smutné výročia. – Slovenská Republika, 6. 4. 1996, 2. vyd., s. 3.
- Premenujte *Lumen* tour na *Tenebrae* tour. – Slovenská Republika, 6. 12. 1996, s. 2.
- Reč a slovo predkov. Pred príchodom kočovných Maďarov žili v Karpatskej kotline starí Slováci. – Slovenská Republika, 10. 5. 1996, príl. Víkend, č. 19, s. 3.
- Studia Academica Slovaca. Poznámky k filozofii letného seminára slovakistického seminára. – Slovenská Republika, 17. 8. 1996, s. 9.
- Krúžalky. – Slovenská reč, 61, 1996, s. 182 – 184.

1997

- Rieky východného Slovenska (pôvod názvov). – In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997, s. 118 – 126.
- Z historickej hydronymie a toponymie juhozápadného Slovenska. – In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 45. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského vo Vydavateľstve UK 1997, s. 215 – 221.

- Telo a údy II. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 113, 1997, č. 1, s. 138 – 143.
- Kostra a údy. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 113, 1997, č. 2, s. 133 – 140, č. 3, s. 142 – 147.
- Podľa čoho majú národy svoje mená. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 113, 1997, č. 4, s. 138 – 143; č. 5, s. 134 – 138; č. 6, s. 135 – 141; č. 7 – 8, s. 287 – 291; č. 10, s. 112 – 117.
- Podľa čoho má meno dvojnásobne zlatá *Ódorová*? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 113, 1997, č. 11, s. 140 – 146.
- Podľa čoho majú meno naše *Tatry*? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 113, 1997, č. 12, s. 129 – 136.

1998

- Podľa čoho má meno slovenský a indoeurópsky boh? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 1, s. 125 – 129.
- Podľa čoho sú pomenované chrámy a kostoly? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 2, s. 145 – 151.
- Podľa čoho majú mená svätý Gorazd a svätý Svorad? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 3, s. 133 – 140.
- Podľa čoho pomenovali Slováci a Slovania olovrant? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 4, s. 145 – 150.
- Podľa čoho pomenovali Indoeurópania a Slovania nebo a peklo? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 5, s. 136 – 139.
- Sobáš a svadba u Slovanov. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 6, s. 138 – 144.
- Podľa čoho majú meno rieky Hornád a Hron? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 7 – 8, s. 284 – 288.
- Prečo sa podobajú slová *čárok*, *kocár*, *kocárok*, *kocinok*? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 9, s. 117 – 122.
- Jazyk a meč. Jazyk a nôž. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 10, s. 134 – 138.
- Jahňa* – *ovca* – *baran*. *Prasa* – *sviňa* – *kanec*. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 11, s. 130 – 136.
- Mech* – *vrece* – *Temľa*, *temlov*. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 12, s. 144 – 150.
- Bulharskí slovakisti sa činia. – Kultúra, 1, 1998, č. 23, s. 13.
- Slováci, počúvajte: ... – Slovenská Republika, 11. 9. 1998, príl. Víkend, s. 1.
- Studia Academica Slovaca. – Slovenská Republika, 4. 8. 1998, s. 5.
- Svätý Svorad nebol z Poľska ani z Puly. – Kultúra, 1, 1998, č. 13, s. 12.
- Boží chrám v Klčove zneužitý na nekresťanské kupčenie. – Slovenská Republika, 3. 9. 1998, s. 21.
- Chvilu s profesorom Ľudovítom Novákom. – Kultúra, 1, 1998, č. 23, s. 6.
- Slovakista František Kočíš jubiluje. – Slovenská Republika, 18. 8. 1998, s. 9 (k 70. narodeninám F. Kočíša).

1999

- Jazykovedné prekladateľské umenie sv. Konštantína-Cyrila a sv. Gorazda. – In: Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre, Red. E. Krošlákova – Ľ. Kralčák. Nitra, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa 1999, s. 9 – 18.
- Do akej rodiny patrí *kakarák*? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 115, 1999, č. 11, s. 119 – 126; 4 + 116, 2000, č. 1, s. 113 – 121.
- Zima* – *jar* – *leto* – *jeseň*. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 115, 1996, č. 4, s. 125 – 129.
- Švec* – *šuster* – *krajčír* – *sabol*. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 115, 1999, č. 5, s. 133 – 138.
- Kňaz*, *farár*, *kaplán*, *biskup*, *pápež*. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 115, 1999, č. 9, s. 120 – 126.

- Morava, Moravany, Moravce, Zamarovce.* – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 115, 1999, č. 10, s. 129 – 135.
- Slovenský juh v stredoveku a súčasná slavistika. – In: Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku. 1. 2. vyd. Bratislava, Národné literárne centrum 1999, s. 469 – 472.
- Perla medzi mestami. Spomienky Levočana z Klčova pri jubileu mesta. – Slovenská Republika, 23. 9. 1999, s. 10.
- Celý život skúma slová. – Slovenská Republika, 12. 10. 1999, s. 10 (k 80. narodeninám K. Palkoviča).
- Jubileum Antona Habovštiaka. Priateľské pozdravenie k 75. narodeninám. – Slovenská Republika, 21. 9. 1999, s. 10.
- Jubilujúci profesor – harmonikár. – Slovenská Republika, 23. 1. 1999, s. 4 (k 60. narodeninám J. Sabola).

2000

Odtajnené trezory slov. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 2000. 244 s.

Ref.: Horecký, J.: Odtajnené trezory slov. – Kultúra slova, 34, 2000, s. 294 – 297.

Slovak Hydronymy. – In: Slovaks in the Central Danubian Region in the 5th to 11th century. Red. M. Kučera. Bratislava, Slovenské národné múzeum 2000, s. 185 – 215.

- Význam a pôvod slova *hrdý*. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 2, s. 107 – 113.
- Do akej rodiny patrí *čuba* a *čutka*? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 3, s. 113 – 120.
- Hríz, mrena* a iné ryby. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 4, s. 118 – 121.
- Chalupa – pelikán – žerjav.* – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 5, s. 125 – 130.
- Remeslo a umenie Slovanov a Indoeurópanov. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 6, s. 123 – 128.
- Hečko a Hačko.* – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 7 – 8, s. 271 – 277.
- Baran – brav – býk – kanec.* – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 9, s. 125 – 130.
- Lichva – stoka – statok.* – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 10, s. 111 – 119.
- Bocian – pelikán – žerjav.* – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 11, s. 114 – 121.
- Išpán – pán – župan.* – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 12, s. 129 – 134.
- Slovenská jazykoveda a SAS. – Literárny týždenník, 13, 2000, č. 33, s. 3.
- Jazykovedné a kultúrne dedičstvo profesora Jozefa Mistríka. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 10, s. 149 – 153 (nekrológ).
- Životná a jazykovedná púť profesora Jozefa Mistríka. – Kultúra, 3, 2000, č. 18, s. 11.

2001

- Priateľ. – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 1, s. 123 – 131.
- Adenauer a slovenčina. – Literárny týždenník, 14, 2001, č. 5, s. 3.
- Kvád a had, hadina – hyd – hydina – hyzdit' – hanobit' – hudit' – háved' – ohava.* Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 3, s. 117 – 123.
- K storočníci prof. J. M. Kořínka. [Kořínka, J. M. – Erhart, A.: Úvod do fonologie. Brno 2004.] – In: Literárny týždenník, 14, 2001, č. 6, s. 10. (rec.)
- Radosť zo slavistického dorastu. – Literárny týždenník, 14, 2001, č. 9, s. 5.
- Nad piatym zväzkom Historického slovníka. [Historický slovník slovenského jazyka. 5. Red. M. Majtán et al. Bratislava 2000.] – In: Literárny týždenník, 14, 2001, č. 12, s. 10. (ref.)
- Rak, rieka, reč, ručaj, ryba.* – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 4, s. 125 – 130.
- Slovenská hydronymia. – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 5, s. 23 – 38.
- Bugár a Čáky – Csáky* – pomadžarčení Slováci? – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 5, s. 124 – 130.
- Sereď a Šintava.* – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 6, s. 118 – 123.
- Strečno, Trenčín* a slovenskí pltníci na Váhu. – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 7 – 8, s. 281 – 285.

Litava – jelito – klobása. – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 9, s. 123 – 128.
Prešovská pocta Danute Abrahamowiczovej. – Literárny týždenník, 14, č. 27 – 28, s. 14.
Majster Ondrejovič sa viackrát ut'ál. – Literárny týždenník, 14, 2001, č. 20, s. 9.
Vino a viecha, hrozno a Hron, loza a Lozorno. – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 10, s. 125 – 131.
Sila – snaha. – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 11, s. 118 – 124.
Proso, prosiniec, prst'. – Slovenské pohľady, 4 + 117, 2001, č. 12, s. 111 – 116.

2002

Odtajnené trezory slov. 2. – Martin, Matica slovenská 2002. 225 s. (Knižnica Slovenských pohľadov. zv. č. 6).

Genéza zemepisného mena Nitra a osobného mena Svorad. In: Nitra v slovenských dejinách. Matica slovenská 2002, s. 56 – 64.

Báň – baňa, laz – lazňa, kúpeľ. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 1, s. 112 – 119.
Župy – nie VÚC. – Literárny týždenník, 15, 2002, č. 6, s. 8.
Obuv a odev starých Slovanov. II. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 3, s. 124 – 131.
Obuv a odev starých Slovanov. III. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 4, s. 132 – 140.
Balog a Dobroč. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 5, s. 140 – 144.
Sučany a Šuča, Šaľa a Šuľa. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 6, s. 119 – 125.
Odišiel L. N. Smirnov. – Literárny týždenník, 15, 2002, č. 7, s. 2
Odišiel veľký slavista. – Literárny týždenník, 15, 2002, č. 16, s. 5. (za Olegom Nikolajevičom Trubačovom)
Horthyovský misionár Duray, alias, Durvay a jeho felvidék – Literárny týždenník, 15, 2002, č. 23, s. 5.
Chotár – vidiek – župa. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 7 – 8, s. 281 – 287.
Motivácia pomenovania jesene u Rimanov a Slovanov. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 9, s. 131 – 135.
Mená prvých slovenských archontov. / Šimon Ondruš. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 10, s. 132 – 137.
Chvilé s profesorom Ľudovítom Novákom : (1908 – 1992). – Literárny týždenník, 15, 2002, č. 36, s. 8.
Oblečenie a obuv starých Slovanov. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 2, s. 121 – 126.
Oboňa – obaňa – baňa. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 11, s. 146 – 149.
Buk : bočka, buz : boza. – Slovenské pohľady, 4 + 118, 2002, č. 12, s. 134.
Chvilé s profesorom Eugenom Paulinym. – Literárny týždenník, 15, 2002, č. 47 – 48, s. 11.
Pôvod mena Poltár. In. Mesto Poltár (monografia). Mestský úrad Poltár 2002, s. 33 – 34.

2003

Indoeurópsky Schwebelaut a slovenská etymológia. In: Studia etymologica Brunensia 2. Ed. I. Janyšková – H. Karlíková. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003, s. 93 – 100.

Slovinsko-slovenské lexikálne responzie. Ročka, všeč, dežela, d'ah, vidiek. In: XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Ľubľane. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 2003, s. 11 – 19.

Včela – úl – med. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 1, s. 138 – 143.
Kont' a skutina, čiapka a čuba. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 2, s. 126 – 131.
Dost' – dosti – dosta – dostatok – stoka – stato:stado – statok. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 3, s. 126 – 133.
Odišiel slavista Michal Čabala. – Literárny týždenník, 16, 2003, č. 9, s. 2.
Kocúr – kočka – mačka pes – fenka – suka. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 4, s. 127 – 133.
Keď *Sloven* znamenalo *Slovan*. – Kultúra, 6, 2003, č. 3, s. 8 – 9.
Boli *Mađari* vždy aj *Uhri*? – Kultúra, 6, 2003, č. 4, s. 7.
Pravda a lož. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 5, s. 135 – 141.
Aktuálny počin našich historikov. [Magin, J. B. – Sedlák, V.: Obrana slávnej župy Trenčianskej a mesta tohože mena. Martin, Matica slovenská 2002] – Literárny týždenník, 16, 2003, č. 25, s. 10. (rec.)

Na obranu slov *čumieť, obora, ročka*. – Slovenské pohľady, 4+119, 2003, č. 6, s. 132–138.
 Prekrásny Klimčákov Proglas so Slaninkovými machuľami. – Kultúra, 6, 2003, č. 11, s. 12.
Knieža – kopija, meč, nôž, ostep, sekera. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 7–8, s. 279–288.
 Zdravica historikovi. (Jánovi Tibenskému) – Literárny týždenník, 16, 2003, č. 31, s. 4.
Mreža, rešeto, riečica, sieť, sidlo – silo, teneto, tetiva. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 9, s. 125–129.
 Odišiel jazykovedec – vlastenec. (za Gejzom Horákom) – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 10, s. 114–115.
Bosorka – ježibaba – striga. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 10, s. 118–122.
 Trpké výročie. – Literárny týždenník, 16, 2003, č. 40, s. 4.
Holič/oholič – inovat' – osuhel' – slan – srieň – striež : (venujem Štefanovi Moravčíkovi na 60. narodeniny). – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 11, s. 129–136.
Pluzgier – puzdro, mechúr – mech, vrece, temlov, mozoľ. – Slovenské pohľady, 4 + 119, 2003, č. 12, s. 131–138.

2004

Praslovanský základ zemepisných mien Slovenska. – In: Studia Academica Slovaca. 33. Prednášky XL. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2004, s. 167–182.

Patriť. Pestovať. Pýtať. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 1, s. 137–142.
Čuta – kyta – kysť – kust – chvost. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 2, s. 133–139.
Čút – čučať – čakať – kučať – kukat' – čumieť – skúmať. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 3, s. 122–130.
Beľár – bitang – huncút – lotor – šarha – šinter – kat. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 4, s. 137–140.
 Nebohé sloveso *kludíť* a jeho pastorča *klud*. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 5, s. 131–134.
Krčma – hostinec – hospoda – taverna – čárda – bistro – šenk – pub. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 6, s. 122–128.
 Slovenské (slovanské) slová v maďarčine. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 7–8, s. 273–284.
 Slovenské (slovanské) slová v maďarčine II. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 9, s. 128–133.
 Slovenské slová v maďarčine III. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 10, s. 136–143.
 Slovenské – slovanské slová v maďarčine IV. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 11, s. 133–142.
 Slovenské – slovanské slová v maďarčine V. – Slovenské pohľady, 4 + 120, 2004, č. 12, s. 131–137.
 Zdravica dvom bardom našej poézie. – Literárny (dvoj)týždenník, 17, 2004, č. 1–2, s. 10.

Literatúra

Šimon Ondruš. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986–1995). Bratislava, Veda 1998, s. 447–451 (doplnok k bibliografii Š. Ondruša za roky 1976–1985 a súpis prác za roky 1986–1995).
 Habovštiak, A.: Vynikajúci slavista Šimon Ondruš. Pokoriteľ klasickej indoeuropeistiky a etymológie. – Slovenská Republika, 14. 10. 1999, s. 10 (k 75. narodeninám Š. Ondruša).
 Š. M. [= Moravčík, Š.]: Korene slov a tajomstvo jazyka. Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 115, 1999, č. 10, s. 157–158.
 Ondruš, Šimon. – In: Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia. Zost. A. Maťovčík. Bratislava – Martin, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov – Slovenská národná knižnica 2001, s. 344.
 Šimon Ondruš. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996–2000). Bratislava, Veda 2003, s. 305–308.

Docent Emil Tvrdoň sedemdesiatročný

Pisatelia jubilejných medailónov sa pri päťdesiatročnom životnom jubileu zvyčajne čudujú, kto sa to už všetko dostal medzi päťdesiatnikov, pri šesťdesiatke sa potom usilujú komplexnejšie zhodnotiť jubilantovo dielo, no pri sedemdesiatke už hľadajú všelijaké zastieracie metafory a obrazné vyjadrenia. Domnievam sa, že ak je niekto v sedemdesiatke stále aktívny – a doc. PhDr. Emil Tvrdoň, CSc., je – netreba vek skrývať ani maskovať. Jubilant patrí do tej vrstvy našich pedagogických sedemdesiatnikov – pripomeňme za všetkých napríklad prof. Jána Findru, doc. Ladislava Bartka, doc. Martu Patákovú –, ktorí absolvovali štúdium vo vtedajších pedagogických „učilištiach“ a potom povinne na istý čas nastúpili na umiestenky ako stredoškolskí profesori. Spolu s ročníkmi až do r. 1930, je to dnes mimoriadne silná, ak nie najsilnejšia generácia v súčasnej slovenskej jazykovede.

Docent Emil Tvrdoň sa narodil 8. mája 1935 v Čachticiach, no detské a mladé roky strávil v Martine, čo zaiste okrem toho, že pochádzal z učiteľskej rodiny, sformovalo aj jeho osobné postoje. Fakultu spoločenských vied Vysokiej školy pedagogickej v Bratislave absolvoval r. 1958, potom ako stredoškolský profesor učil na viacerých miestach. Na pätnásť rokov (1971 – 1986) sa jeho kmeňovým pracoviskom stala vtedajšia Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, kde pôsobil na katedre slovenského jazyka a literatúry ako odborný asistent a docent. Z fakulty odišiel na krátky čas do bratislavského pracoviska Matice slovenskej (1986 – 1989), kde pracoval v odbore knižničnej sústavy ako vedúci vedecký pracovník a vedúci strediska kultúrno-výchovnej činnosti. Od jesene 1989 prešiel na Katedru teórie a dejín žurnalistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 1991 – 1993 bol vedúcim Katedry audiovizuálnych médií a v r. 1996 sa stal spoluzakladateľom Katedry propagácie FiF UK (dnes Katedra marketingovej komunikácie FiF UK), kde pôsobil až do začiatku roka 2000.

Od akademického roku 2001 – 2002 je E. Tvrdoň pracovníkom Katedry humanitných vied, v súčasnosti jej menšej časti pretransformovanej na Katedru jazykovej komunikácie Fakulty masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V druhom ročníka bakalárskeho štúdia vyučuje predmet Slovenčina v súčasnej komunikácii a vo štvrtom ročníku magisterského štúdia výberový predmet Jazyk a štýl reklamy pre poslucháčov študijného programu masmediálna komunikácia.

S istým nadhľadom možno konštatovať, že E. Tvrdoň pedagogickú a vedeckovýskumnú činnosť zosúladzoval s aktuálnymi potrebami svojich pracovných pôsobísk. Ako stredoškolský profesor sa zúčastňoval na príprave učebných osnov a praktických príručiek pre študentov, ako pracovník bratislavskej Matice slovenskej venoval zaslúženú pozornosť jazykovo-štylistickej úrovni obecných kroník – významným písaným „nosičom“ našich dejín a kultúry.

K prvej hlavnej vedeckej a heuristickej činnosti sa E. Tvrdoň dostal na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici, keď si za tému kandidátskej dizertácie vybral jazykovedné dielo Františka Šujanského (knižne vyšlo r. 1978 v sérii spisov Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici nedostupnej širšej verejnosti). F. Šujanský (1832 – 1907) bol jeden z národných uvedomelých katolíckych kňazov Osvaldovej družiny, ktorej sa vo výskume dejín spisovnej slovenčiny nevenovala patričná pozornosť. Osvaldovci – pôsobiaci na konci 19. a začiatku 20. storočia – boli z dnešného pohľadu vlastne „interdisciplinaristi“, čo v tom období bolo celkom prirodzené. Sám František Richard Osvald (1843 – 1926) bol predovšetkým redaktor a vydavateľ, no najvýznamnejší predstaviteľ tejto skupiny, literárny kritik a básnik Tichomír Milkin (vlastným menom Ján Donoval, 1864 – 1920), sa pokladá za spojivo medzi básnickým dielom P. O. Hviezdoslava a slovenskou modernou (s hlavným reprezentantom Ivanom Kraskom). Do tejto „družiny“ patrili také osobnosti – dnešnou terminológiou skôr už ikony – ako napríklad František V. Sasínek, Andrej Kmeť a ďalší.

Zo súčasného pohľadu by sme spomínaných dejateľov mohli označiť za „zberateľov“. Lenže to zberateľstvo vyplývalo z aktuálnych národných potrieb a ich hlbokého osobného vlastenectva. Keď sa F. Šujanský ako šesťdesiatnik začal venovať skúmaniu slovenských vlastných mien, nárečiam a toponomastike, ťažko mohol konkurovať vtedajším štyridsiatnikom S. Cambelovi či J. Škultétymu. Podľa E. Tvrdoňa vecná hodnota Šujanského činnosti spočíva v tom, že prispel k zavŕšeniu predchádzajúcej etapy výskumu slovenských nárečí a vlastných mien na konci 19. storočia.

Treba ešte pripomenúť, že osvaldovci sa zaujímali aj o súdobú slovenčinu, trápilo ich napríklad nadmerné prenikanie cudzích slov do slovenčiny, okrem etymologického a nárečového slovníka by boli radi mali aj slovenský slovník ako normatívnu príručku. Trápila ich aj vysoká frekvencia cudzích slov v novinách a časopisoch a celkom pragmaticky sa im žiadalo mať praktický slovníček cudzích slov pre „pospolitého“ slovenského čitateľa – najmä z politickej a ekonomickej oblasti. Vedecké dôkazy o samobytnosti slovenčiny spájali teda aj s aktuálnymi praktickými potrebami vtedajšej slovenskej spoločnosti. Nezabudnime, že jazykovedu pestovali popri inom zamestnaní.

Po bystrickom pedagogickom a bratislavskom matičnom období E. Tvrdoň našiel na katedre žurnalistiky celkom inú, aktuálnu „parketu“, a tou sa stala jazyková problematika reklamy. Patrí mu nielen prvenstvo v skúmaní tejto oblasti u nás – rozsiahla monografia *Text a štýl reklamy v periodickej tlači* (1999) je zatiaľ nielen jediná, ale aj „osamotená“ publikácia, hoci nápor reklamy na slovenčinu je v posledných rokoch viac ako enormný. Po šiestich rokoch sa zdá jeho monografia pomaly ako klasická nielen preto, že v nej analyzoval „iba“ reklamu v printových médiách, ale najmä preto, že vplyv audiovizuálnych reklám typu „tímobajlov“ a nákupov „v tesko“ neúnosne zaplieňuje slovenčinu. Ukazuje sa, že pri reklame už ani nejde o štýl, ale

o to, že jazyk reklamy je osobitná komunikačná sféra, osobitný fenomén, ktorý buď „vyhostíme“ zo spisovnej slovenčiny (čo sa nám vzhľadom na diktát trhu isto-iste nepodari), budeme sa naň večne „ponosovať“, alebo sa ho pokúsime nejako pragmaticky „spacifikovať“.

E. Tvrdoň venoval sústavnú pozornosť aj zvukovej rovine slovenčiny: okrem viacerých príspevkov a praktických textov pripravil kapitolu do úspešnej kolektívnej učebnice *Slovenský jazyk a sloh* (1. vyd. 1983) pre poslucháčov učiteľstva 1. stupňa základných škôl. K téme sa po rokoch vrátil vo vysokoškolských učebných textoch *Slovenský jazyk v súčasnej komunikácii I.* (2004) opisom zvukovej roviny so zameraním na výslovnosť s cvičeniami; do 2. zväzku pripravuje výber frazeologickej lexiky pre poslucháčov masmediálnych aj marketingových študijných programov na Fakulte masmediálnej komunikácie UCM v Trnave. Do tlače pripravil monografiu *Reklamný slogan v teórii a v praxi*. Ako vidieť, náš jubilant ani v treťom vedeckom „decéniu“ nič nestratil zo svojej pedagogickej, odbornej, no rovnako aj organizačnej aktivity, ktorá ho ozdobovala celý život.

Milý Emil, nech Ti zdravie naďalej dobre slúži a nech Ťa neopúšťa Tvoj životný, vedecký, aj národný entuziazmus!

Ján Bosák

Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1995 – 2004

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1959 – 1983 (Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 3, s. 172 – 179) a Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1984 – 1994 (Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 3, s. 166 – 170), obidve od L. Dvonča.

1995

Slovenčina v zámorí. [Hammerová, L. B. – Ripka, I.: Jazykové prejavy amerických Slovákov. Bratislava 1994.]
In: Literárny týždenník, 1995, roč. 8, č. 37, s. 4 (rec.).

1996

Jazykové a štylistické prostriedky propagácie. Bratislava: Univerzita Komenského 1996.
76 s.

Účinnosť reklamných textov (z hľadiska použitia niektorých jazykovo-štylistických prostriedkov). Bratislava: SOSPIRA 1997. 16 s.

Reklamy, klamy a my. Hovoríme s jazykovedcom Emilom Tvrdoňom. In: Knižná revue, 1996, roč. 6, č. 5, s. 12 (rozhovor so šéfredaktorom Eduardom Chmelárom).

1997

Základy textovej komunikácie v reklame. Bratislava: SOSPPRA 1997. 31 s.

1999

Text a štýl reklamy v periodickej tlači. Bratislava: EPOS 1999. 272 s.

2004

Slovenský jazyk v súčasnej komunikácii I. Zvuková rovina spisovného jazyka (so zameraním na výslovnosť s cvičeniami). Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2004. 112 s.

Literatúra

Findra, Ján: Doc. Emil Tvrdoň päťdesiatročný. In: Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 3, s. 172 – 173.

Dvonč, Ladislav: Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1959 – 1983. In: Slovenská reč, 1985, roč. 50, č. 3, s. 174 – 179.

Tvrdoň Emil. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná osobná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925 – 1975). Martin: Matica slovenská 1987, s. 1135 – 1138.

Majtán, Milan: Doc. PhDr. Emil Tvrdoň, CSc., šesťdesiatročný. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 3, s. 166.

Dvonč, Ladislav: Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1984 – 1994. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 3, s. 167 – 170.

Emil Tvrdoň. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná osobná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava: Veda 1997, s. 600 – 602.

Emil Tvrdoň. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná osobná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava: Veda 1998, s. 639 – 641.

Emil Tvrdoň. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná osobná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava: Veda 2003, s. 443 – 444.

Herbert Galton (1917 – 2004)

Iba nedávno sa k nám dostala správa, že koncom minulého roka (presne 9. decembra 2004) zomrel vo Viedni americký slavista a indoeuropeista Herbert Galton. Jeho meno dnes väčšine členov jazykovednej obce na Slovensku nič nehovorí, ale viacerí z nás ho poznali nielen cez jeho slavistické a indoeurópske práce, no aj osobne prostredníctvom jeho návštev na Slovensku i v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Zvykom H. Galtona bolo objaviť sa neohlásene a nečakane do istého času v typickom odevu amerického profesora, neskôr v ošatení skôr viedenského bohéma. Nikdy sme dopredu nevedeli, kedy ho stretneme v niektorej zo slovenských knižníc či archívov. Ako slavistu ho nemohla nezaujať ani slovenčina. Slúži mu ku cti, že sa neuspokojil iba so sprostredkovanými informáciami, ale veci, ktoré ho zaujímali, si preveroval v teréne i v archívoch.

Herbert Galton bol poľského pôvodu. Jeho rodičia sa však už pred 1. svetovou vojnou presťahovali z vtedajšej Haliče (Lvova) do Viedne, kde sa 1. októbra 1917 narodil a kde o 87 rokov neskôr aj zomrel. Bol lingvistom známym odvážnymi hypotézami, ale aj polyglotom, ktorý ovládal väčšinu západných jazykov a ktorý dobre poznal aj slovanské jazyky. Vedel po rusky, česky, „srbochorvátsky“, bulharsky, maqedónsky, ovládal staroslovenčinu, starogréčtinu i súčasnú gréčtinu, sanskrit, nemčinu, francúzštinu, španielčinu, taliančinu a angličtinu. V jeho repertoári však boli aj dva neindoeurópske jazyky, a to maďarčina a hebrejčina. Okrem toho, ako sa uvádza v jeho životopise, ovládal sčasti aj slovinčinu a v neskorších rokoch sa učil dokonca i po slovensky. Okrem iného preto, aby mohol komunikovať so svojou manželkou. Najmä v posledných rokoch života z výskumných dôvodov študoval aj turečtinu a uralské a altajské jazyky. Ako spomínajú jeho žiaci, na svojich prednáškach a seminároch uvádzal bohaté príklady zo všetkých týchto jazykov.

H. Galton napísal 6 kníh, desiatky štúdií a článkov, ale ešte väčší počet analyticko-rozhľadových príspevkov a recenzií. V roku 1935 sa zapísal na Filozofickú fakultu Viedenskej univerzity na slavistiku, vďaka čomu mal možnosť počúvať aj prednášky legendárneho kniežata Nikolaja Sergejeviča Trubeckého. Sám sa však neskôr priznal, že nikdy nepatril medzi jeho obdivovateľov a oddaných žiakov.

Z osudov H. Galtona je známe, že v r. 1938 bol počas ríšskej krištáľovej noci zatknutý, ale koncom roka sa mu predsa podarilo emigrovať do Holandska a odtiaľ do Anglicka. Počas 2. svetovej vojny pôsobil vo vysielaní BBC ako vedúci srbochorvátskej sekcie. Štúdiá dokončil v r. 1951 v Londýne, kde v r. 1954 získal aj doktorát filozofie zo slovanskej historickej fonológie. Po piatich rokoch sa vracia späť do rodnej Viedne, kde pracuje na ambasáde USA ako redaktor juhoslovanských časopisov až do roku 1962. Vtedy na pozvanie prof. H. Steinera odchádza na Kansaskú univerzitu do USA, kde pôsobí až do roku 1988 ako profesor slavistiky a indoeuropeistiky. V tom roku H. Galton svoje pôsobenie za oceánom končí a znovu mieri naspäť do Viedne.

Vedecké záujmy prof. Herberta Galtona boli široké a prechádzali cez viaceré jazykovedné disciplíny: fonetiku a fonológiu, morfológiu, syntax, lexikológiu a sémantiku. Zaoberal sa mnohými všeobecnými, ale i konkrétnymi otázkami synchronnej i diachrónnej jazykovedy na materiáli jednotlivých slovanských i neslovanských jazykov vrátane, pravdaže, slovenčiny. Osobitne ho zaujali otázky aspektológie, o čom svedčia i jeho knižné monografie *Aorist a Aspekt im Slavischen* (Wiesbaden 1976) a *The Main Functions of Slavic Verbal Aspect* (Skopje 1976), v ktorých vidu oprávnenne pripisuje jednu z najdôležitejších pozícií v slovanskom slovesnom systéme. Jeho tretia kniha je venovaná historickej téme – procesu palatalizácie v praslovančine, ktorý podľa neho ovplyvnili staroturkické (altajské) jazyky. Tento vplyv sa dá podľa jeho výkladu vystopovať najmä v baltoslovanských dialeктоch indoeurópskeho jazykového stromu.

ských jazykov, kde sa to prejavuje najmä zosilnenou palatálnosťou konsonantov. Na druhej strane staroaltajské jazyky mali podľa jeho výkladu vplyv aj na vokalickej systém praslovančiny, čoho dôsledkom bolo zasa posilnenie vokalickej harmónie.

Galtonove fonetické a fonologické príspevky sa koncentrujú na otázky palatalizácie, akcentológie a slabičnej štruktúry indoeurópskych (a v tom aj slovanských) jazykov, na hláskové zmeny, diftongizáciu a výklad epentetických hlások v germánskych jazykoch, na fonologický vplyv altajských jazykov na slovanské jazyky, fonologickú typológiu jazykov a pod. Práce publikoval najmä v prestížnych amerických a západoeurópskych jazykovedných časopisoch, ale aj v slovanských krajinách: v Bulharsku, Juhoslávii, Macedónsku, Poľsku, Rusku, Rakúsku a v Čechách (osobitný ohlas mala jeho prednáška a potom štúdia *Čas a vid*, uverejnená v r. 1969 v časopise *Slovo a slovesnost*). Za zmienku stojí Galtonova zasvätená analýza knihy J. Doruľu *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, ktorá vyšla v časopise *Lingua* v r. 1978. V r. 1993 sme mali možnosť privítať ho na IX. medzinárodnom slavistickom zjazde v Bratislave, kde odznela jeho prednáška *Vstreča altajského i praslavjanského jazykov i jeho početné diskusné príspevky k iným referátom*. Napokon uvedme, že bol členom mnohých vedeckých spoločností a nositeľom početných medailí, ktoré mu udelili najmä slovanské krajiny. Zaslúži si aj našu spomienku.

Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

O pôvode pozdravu *ahoj* a skratky *SOS*. – Vo vysielaní Rádia Lumen dňa 15. mája 2005 sme zachytili otázku určenú poslucháčom tejto rozhlasovej stanice, ktorí mali uviesť, ako vznikol pozdrav *ahoj*; ako správna odpoveď sa prezentovala informácia, že tento pôvodne námornícky pozdrav bol utvorený zo začiatkových písmen latinského *ad honōrem Iēsū* „na slávu Ježišovu“.

Niet pochýb, že posádky lodí (a, samozrejme, aj cestujúci) sa na rozbúrenom mori nezriedka dostávali do nebezpečných situácií, keď im nezostávalo nič iné, iba veriť v Božiu pomoc; možno si však položiť otázku, či práve námorníci – ktorých poznáme aj z klasických diel svetovej literatúry ako ľudí neraz drsných, žijúcich dobrodružným spôsobom života (akiste nie vždy zodpovedajúcim Desatoru), pochádzajúcich z nižších sociálnych vrstiev a pod. – mohli používať takýto pozdrav, navyše v latinčine, ktorú si vzhľadom na svoje spoločenské postavenie azda ani nemali kde osvojiť.

Pozdrav *ahoj* je anglického pôvodu (*ahoy*). V angličtine je doložený už od roku 1751, a to v podobe *a hoy*, ktorá naznačuje aj jeho etymológiu: angl. *ahoy* vzniklo spojením dvoch citoslovcových výrazov – *a* a *hoy* (porov. Oxford English Dictionary [ďalej OED]. I. Oxford 1989, s. 272, s. v. *ahoy*). Citoslovce *a* sa v OED charakterizuje ako zastaraná, resp. nárečová forma citosloviec *o* a *ah* (porov. OED I, s. 6); citoslovce *hoy*, tvoriace druhú časť pozdravu, sa charakterizuje ako „volanie slúžiace na upútanie pozornosti; takisto používané pri poháňaní zvierat, najmä sviň. V jazyku námorníkov (písané aj *hoay*) sa používa pri zdravení alebo volaní na sťažňovanom koši“ (OED VIII, 1989, s. 457).

Z konfrontácie s lingvistickými faktmi vyplýva, že odvodzovanie pozdravu *ahoj* (angl. *ahoy*) od latinského *ad honōrem Iēsū* neobstojí; podľa všetkého ide len o dodatočnú etymologickú interpretáciu tohto slova, ktorá – aj keď nepochybné sleduje ušľachtilé ciele – neberie do úvahy jeho reálnu históriu.

S etymologizovaním podobného typu sa možno stretnúť i pri ďalšom výraze pochádzajúcom z námorníckeho prostredia. Medzinárodný signál nebezpečenstva *SOS* sa často vysvetľuje ako údajná skratka anglického *save our ship* „zachráňte našu loď“, resp. *save our souls* „zachráňte naše duše“. Pôvod zvukového signálu *SOS* (. . . / --- / . . .) je však oveľa prozaikejší: signál bol utvorený na základe písmen *S* a *O* vzhľadom na ich zvukové charakteristiky v Morseovej abecede (*S*: . . . = tri krátke tóny, *O*: --- = tri dlhé tóny), pričom nahradil starší, z akustického hľadiska oveľa menej výrazný signál *QCD* (--- / - . - / - . .) (porov. OED XVI, 1989, s. 34, s. v. *S.O.S.*).

Lubor Králik